

FELSEFE DÜNYASI

2020/ KIŞ/WINTER Sayı/Issue: 72

FELSEFE / DÜŞÜNCE DERGİSİ

Yerel, Süreli ve hakemli bir Dergidir.

ISSN 1301-0875

Türk Felsefe Derneği mensubu tüm Öğretim üyeleri (Prof. Dr., Doç. Dr., Dr. Öğr. Üyesi) *Felsefe Dünyası*'nın Danışma Kurulu/ Hakem Heyetinin doğal üyesidir.

Sahibi/Publisher

Türk Felsefe Derneği Adına Başkan Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi

Editör/Editor

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir

Yazı Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Murtaza Korlaelçi (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Celal Türer (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan Yücel Başdemir (Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Levent Bayraktar (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Doç. Dr. Muhammet Enes Kala (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özkan (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Arş. Gör. Buğra Kocamusaoglu (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Felsefe Dünyası yılda iki sayı olmak üzere Temmuz ve Aralık aylarında yayımlanır. 2004 yılından itibaren Philosopher's Index ve TÜBİTAK ULAKBİM / TR Dizin tarafından dizinlenmektedir

Felsefe Dünyası is a refereed journal and is Published Biannually. It is indexed by Philosopher's Index and TUBITAK ULAKBİM / TR Dizin since 2004

Adres/Adress

Necatibey Caddesi No: 8/122 Kızılay-Çankaya / ANKARA PK 21 Yenişehir/Ankara

Tel & Fax : 0312 231 54 40

www.tufed.net

Fiyatı/Price: 50 TL (KDV Dahil)

Banka Hesap No / Account No:

Vakıf Bank Kızılay Şubesi | IBAN: TR82 0001 5001 5800 7288 3364 51

Dizgi / Design: Emre Turku

Kapak Tasarımı / Cover: Mesut Koçak

Baskı / Printed: Uzun Dijital

Zübeyde Hn. Mah. İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48 / 48 06070 - İskitler / ANKARA

Tel: 0 312 395 85 71-72

Basım Tarihi : Aralık 2020, 400 Adet

MEHMET İZZET'İN BİLİNMEYEN BİR ESERİ: *MEDRESE-İ ALİYYE FELSEFE DERSLERİ BİRİNCİ KİTAP İLM-İ RUH*

Felsefe Dünyası Dergisi, Sayı: 72, Kış 2020, ss. 198-238.

Geliş Tarihi: 01.11.2020 | Kabul Tarihi: 30.11.2020

İrfan GÖRKAŞ*

Giriş

Mehmet İzzet, 1891'de İstanbul'da doğar, 8 Aralık 1930'da Berlin'de ölür. Öldüğünde 39 yaşındadır¹ ve gençtir.

Hakkında yazılan biyografi yazılarına göre tahsilini muhtelif mekteplerde, sırasıyla ilk tahsilini Fransız mektebinde, orta tahsilini Galatasaray Lisesinde yapar. 1907'de İstanbul Hukuk Fakültesi'ne kaydolur. Hukuk'tan mezun olmadan yurt dışı eğitimi almak üzere Sorbon'a gönderilir. Burada L. Lewi Bruhl'ün öğrenciliğini yapar. Savaş (İtalyan, Balkan ve I. Dünya Savaşı) nedeniyle bitirmeden yurda döner. Sınavla orduda kâtiplik görevine başlar. Yurda dönüşünde yaptığı belirtilen işlerden birisi de Hilâliahmer Cemiyeti'nde müfettiş Adnan Adıvar ile birlikte katip olarak çalışmasıdır. Daha sonra A. Adıvar'ın referansıyla, Evkâf Nazırı Hayati Bey'in yeni kurduğu Yeni Usûl Medresesi'nde felsefe hocalığına başlar. Başlama tarihi olarak 3 Nisan 1919 tarihi verilmektedir.² Ancak daha önceki bir tarihte 21 Ekim 1918'de İstanbul Dârülfünunu Edebiyat Fakültesi müdürlüğüne tayin edildiyse de aynı yılın aralık sonunda bu görevden ayrıldığı belirtilmektedir.³ 1927'de lösemi hastalığına yakalanır, 1928'de Paris'e kültür ataşesi olarak gönderi-

* Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, irgorkas@aku.edu.tr
orcid: 0000-0001-7134-225X

1 Aydın Topaloğlu, "Mehmed İzzet", *İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), 28: 492-493.
2 Topaloğlu, "Mehmed İzzet", *İslam Ansiklopedisi*, 28: 492-493.
3 Mahmut Coşkun Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi*, (Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002), 32; Ufuk Bircan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Türk Düşünürü: Mehmet İzzet", *Dicle İlahiyat Dergisi (DİD)*, (2018), 22: 2/43.

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-İ Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-i Ruh lir, aynı yıl Berlin'e tayin edilir. 1929'da kısa bir süre için İstanbul'a dönerek Dârülfünûn'da içtimâiyat dersi verir. Tedavi amacıyla tekrar gittiği Berlin'de 8 Aralık 1930'da ölür. Hasenheid'deki Türk Mezarlığı'na defnedilir.⁴

Mehmet İzzet'in medresedeki felsefe hocalığı, onun felsefeciliğinin başlangıcıdır; ancak bu başlangıç hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Topaloğlu Mehmet İzzet'in medrese felsefe hocalığına başlama tarihi olarak az önce belirttiğimiz gibi 3 Nisan 1919 tarihini verir. Bu tarih, 21 Ekim 1918'de İstanbul Dârülfünûnu Edebiyat Fakültesi müdürlüğüne tayin edildiği tarihten sonraki bir tarihtir. Eğer medrese müderrisliğine başlangıç tarihi doğru ise bu başlangıcı onun ikinci medrese hocalığı olmalıdır. Çünkü bizim bu çalışmamız 1333 yılına ait bir yayındır ve yazarı Mehmet İzzet bu tarihte Dâruhilafetilaliyye Medresesi Kısım-ı Âli'de Felsefe müderrisidir. Mehmet İzzet'in medrese felsefe hocalığı bağlamında ifade etmek gerekirse, Dâruhilafetilaliyye Medresesi felsefe hocalığı, Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi müdürlüğü ve hocalığından öncesine ait olmalıdır. Adnan Adıvar İş Mecmuası'ndaki Mehmet İzzetle ilgili bir yazısında, "... Fakat onun istidadının büroda kâtiplik etmekle körleşeceğini her gün daha ziyade anlıyor ve bu anlayışla kahroluyordum. O vakit Darülfünûn (üniversite) gençler için kapalı bir sistem halinde idi. Nihayet Evkâf Nazırı Hayri Bey'in yeni usulde medresesi imdada yetiştirdi. İzzet'i oraya felsefe hocası olarak tavsiye ettim."⁵ Öyle anlaşılıyor ki Adıvar'ın sözünü ettiği "yeni usuldeki medrese", Dâruhilafetilaliyye Medresesidir ve Adıvar Dârülfünûn'un o sıralarda gençlere kapalı olduğunu söylemektedir. Başka bir ifadeyle Mehmet İzzet'in medresedeki felsefe hocalığı ve muhtemelen burada verdiği felsefe dersleri Darülfünûn için bir referans olmuştur denilebilir.

Mehmet İzzet'in Dâruhilafetilaliyye Medresesi'ndeki felsefe müderrisliğinin sonucu ortaya çıkmış olan eseri, *Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-i Ruh* adını taşımaktadır. Biz, I. ve II. Meşrutiyet dönemi Türk felsefesi üzerine yaptığımız okumalarımız sırasında mutlu bir tesadüf ve tevfuk sonucu Mehmet İzzet'in adından söz edilmeyen "Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-i Ruh" çalışmasına rastladık. Eser, yazarın medreselilere verdiği felsefe dersinde okuttuğu felsefeye giriş metninden oluşmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla bu eserden, bugüne kadar herhangi bir akademik ortamda, yayınlanmış veya yayınlanmamış eserleri arasında söz edilmemiştir.⁶

4 Topaloğlu, "Mehmed İzzet", *İslam Ansiklopedisi*, 28: 492-493.

5 Adnan Adıvar, *İş Mecmuası*, (İstanbul: 1940), 23-24. Aktaran Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusal Sosyal Felsefesi*, 28.

6 Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusal Sosyal Felsefesi*, 42-50, 55-58.

Yine *Felsefe Dersleri İlm-i Ruh*, kapakta, Mehmet İzzet'in biyografisine dair iki yeni bilgi vermektedir. Hakkında yapılan bütün çalışmalar, Mehmet İzzet'in Sorbon Dârulfünûnu'ndan mezun olmadan yurda döndüğünü söylemektedir. Bu söylem, Hamdi Ragıp Atademir'in Mehmet İzzet'den duyduğunu söylediği rivayete dayanmaktadır.⁷ Değirmencioğlu bu rivayete katılmaktadır. Oysa Adıvar söz konusu yazısının devamında, "Bu genç Sorbon mezunu, şimdi sakallı, cübbeli, sarıklı ve hasırlar üzerine uzanmış softalara, Avrupa felsefesi okutmaya başlamıştı" cümlesinde Mehmet İzzet'in Sorbon mezunu olduğunu söylemektedir. Yine çalışma konumuz olan eserin kapağında Mehmet İzzet'in Sorbon Dârulfünûnu'ndan mezun olduğu belirtilmektedir. Kapakta verilen bir başka bilgi ise daha önce belirttiğimiz Dârulhilâfetilaliyye Medresesi Kısım-ı Âlî Felsefe Müderrislerinden olduğu bilgisidir. Bilgi yılı 1333'tür. Eser, felsefe derslerinin birinci kitabı olan *İlm-i Ruh*'tur. *İlm-i Ruh*, Medrese-i Âliye Talebesine Mahsûsdur. Dârulhilâfetilaliyye'de Matbaa-i Âmire'de 1333'te, yani 1917 yılında basılmıştır. Tekraren belirtmek gerekirse, kitabın yayın yılı, Mehmet İzzet'in Dârulfünûn hocalığının başlangıcı olan müdür olarak atandığı 21 Ekim 1918'den bir yıl önce-sine ait bir tarihtir.

Mehmet İzzet'in öğrencilik yılları II. Abdülhamit (1876-1909) dönemine tekabül eder. Bu yıllar aydınlanma düşüncesi yanında, Alman felsefesinin Türk düşüncesine girdiği ve Türk düşüncesini etkilediği yıllardır. Bu etki öncelikle Fichte (ö.1814) ile başlamakta, sonra II. Friedrich'le (1740-1786) ve Kant'la (ö.1804) devam etmektedir. İki örnek vermek gerekirse, Kolağası Mehmed Tahir'in 1303/1886'da yayınladığı *Prusya Kralı Büyük Friedrich'in Emsâli Hikemiyesi*'ni, bundan da önce Hasan Cemil Çambel'in, 1877-1879'da *Türk Yurdu* dergisinde tefrika ettiği *Fichte ve Fichte'nin Hitabeleri*'ni verebiliriz. Friedrich'i büyük yapan felsefe alanındaki ve ülke yönetimindeki dirayettir.⁸ Yine bu etki, birçok Alman teknisyen, uzman ve müşavirlerin Türkiye'ye gelerek hizmet vermeleriyle kamunun diğer alanlarında da sürmüştür. Alman bilim ve felsefesinin bu etkisi sebebiyle Osmanlı Dârulfünûnu, "ahlak bilimine bağlı, ahlak ilminden doğan tarih ilimleri" ağırlıklı, yani pratik felsefeye dönük kurulan bir üniversite olmuştur.

Pratik felsefe temelli bir eğitim anlayışıyla yetişen Mehmet İzzet, üniversiteye geçtiğinde bu anlayışa bağlı olarak 1919'da Abel Rey'den (ö.1940) pratik ahlakı (la morale pratique), 1920'de teorik ahlakı (la morale theorique) çevirmiş, akabinde bugün kayıp olduğu söylenen *Kant'ın Amelî Fel-*

7 Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi*, 26.

8 İrfan Görkaş, *19. Yüzyıl Osmanlıda Felsefe Mehmet Arif Bey'in Felsefî Görüşleri*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2015), 95-110.

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-İ Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-İ Ruh sefesini yazmıştır. Bu anlamda Hilmi Ziya Ülken, "Mehmet İzzet, Kant'ta kemâlini bulan ve tamamlanan felsefe ananesine prensip olarak sadık kalmak ister" demektedir.⁹ Mehmet İzzet'in kendisi bu özelliğini, felsefeye bakışını, *İctimaiyat, Muasır Hayat ve Büyük Adamlar'da*;

"Şüphesiz bu gün biz hakikat için hakikat, san'at için san'at, Allah aşkına taat, (ibadet), kanun namına adalet isteriz. İlim adamının, san'atkârın, dindarın kıymetini ancak, ilmine, san'atına, dine olan hizmetiyle ölçeriz. Başlangıçta insanlar belki yaşayabilmek için öğrenirler, sevişmek için bezenirlerdi. Fakat bu gün ise, hakikat ve güzellik için yaşıyoruz. Güzelliği seven hakikat ve hayra kendiliğinden meyleder. Zira hakikat ve hayırdan güzel bir şey yoktur" sözüyle ifade etmektedir.¹⁰

Onun Kantçı bakışı, "his için his, ilim için ilim, vazife için vazife" bakışıdır. Yusuf Şerif onun bu yönünü "...fikri namusluluk kelimesini Türkçede vazeden Mehmet İzzet bu düstûrun ve bu namusluluğun yalnız en sadık bir bendesi, en sâdik alemdarı değil, fakat aynı zamanda en yılmaz, en kolu бүкүлmez bir müdafii idi" şeklinde belirtmektedir.

Ülken'in (ö.1974) ifade ettiği Kantçılığını Mehmet İzzet, yazdığı ahlakla ilgili eserlerinde tezahür ettirmiştir ki bu özellik onun felsefeciliğinin birinci özelliğidir. Ancak hakkında yazılan biyografilerde felsefe tarihçiliğinden ahlak müderrisliğine geçtiği söyleniyorsa da Dârulfünûn'da verdiği dersler bakımından onun, önce dil dersleri, sonra ahlak dersleri, daha sonra birleşik ahlak ve sosyoloji (ahlak ve ictimâiyât) dersi verdiği,¹¹ nihayetinde felsefe tarihi hocalığı yaptığını söyleyebiliriz. Onun felsefeciliğinde ve felsefe tarihçiliğinde, yaptığı çeviriden hareketle Alman felsefe geleneğine yaslandığını söylemeliyiz. Yine ahlak felsefesi Kantçı bir ahlak felsefesidir. Yayınları sebebiyle onun felsefe tarihçiliği ile sosyolojiye katkıları Türk akademi dünyasında bilinmektedir. Buna mukabil tekrar edelim ki onun Dârulfünûn öncesindeki Dârulhilâfetilaliyye Medresesi müderrisliği ve medresede verdiği dersleri bilinmemekteydi. İşte bu çalışma onun Dârulhilâfetilaliyye Medresesi'nde verdiği felsefe dersleri diğer adıyla felsefeye giriş dersini, dolayısıyla ahlak felsefesinin bir kısmını gün yüzüne çıkarmaktadır.

9 Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi*, 32.

10 Değirmencioğlu, *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi*, 36.

11 Mehmet Ali Ayni Mehmet İzzet'in sosyolojiyle ilgili çeviri eseri üzerine yazdığı 1340 tarihli bir yazıda, ictimâiyâtın okul programlarına on beş yıl önce (1340-15=1325/1908 yılı eder) girdiğini belirtmektedir. Bk.Mehmet Ali Aynî, "İctimaiyat Dersleri", *Mihrab*, (1924), 21-22/705.

Felsefe Disiplinleri ve İlk Felsefe ‘İlm-i Ruh’

Dârülfünûn Nizamnamesi'nin sonunda verilen, bölümlerde okutulacak taslak ders programında ahlak dersi, sadece Edebiyat Şubesinde yer almakta, bölümde yer alan felsefe dersleri, *Hikmet-i Nazariye* adı altında dört disiplin olarak belirtilmektedir. Bu disiplinler, *İlm-i Ahvâl-i Nefs*, *Mantık*, *Ahlâk ve Hikmet-i Bedayî*'dir.¹² Dikkat edilirse bu dersler arasında metafizik yer almamaktadır, buna mukabil İlm-i Ahval-i Nefs ilk disiplin olarak belirtilmektedir. 1329/1913 tarihli İstanbul Dârülfünûn Tâlimâtı'nda ise Ulûm-i Şer'iyye Şubesi'nde felsefe dersleri felsefe sertifikası (takımı) olarak *İlmü'n-Nefs*, *İlm-i Mantık ve'l-Ahlak*, *Felsefe-i Üla ve Tarih-i Felsefe*, *Felsefe-i Arab* olmak üzere yine dört dersten oluşturulmakta, bu sertifikada ahlakın mantıkla birlikte verilmesi planlanırken metafiziğe ilaveten iki yeni disiplin olan *Felsefe Tarihi*'ne ve *İslam (Arap) Felsefesi*'ne yer verilmektedir.¹³

Mehmet İzzet medresede felsefe dersleri verdiği ifade edilmişti. Nizamnamede dönemin felsefe derslerinin, genel olarak dört disiplinden oluştuğu görülmektedir. Bunların ilk üçü, *İlm-i Ahvâl-i Nefs*, *Mantık*, ve *Ahlâk*'tır. Dördüncüsü yukarıda görüldüğü gibi bazen sanattır, bazen metafiziktir. *Felsefe Tarihi* ve *İslam (Arap) Felsefesi* ile *İctimâiyyât* dersleri programa eklenen üç yeni disiplindir. Mehmet İzzet de 1335-1336 (1918-1919) öğretim yılından 1928-1929 öğretim yılına kadar on yıl Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümünde önce ahlak dersleri, sonra içtimaiyatla birleşik ahlak ve ictimaiyyat dersleri vermiştir. Bu derslerde *Kant'ın Amelî Felsefesi*, *İctimâî Ahlak*, *Yunan-ı Kadimde Ahlak ve Felsefe*, *Felsefe-i Ahlaka dair Ma'lûmât*, *Ahlakî Hayatın İctimâî Vâkıa Olarak Mütalaası ve Ahlak Felsefesi Tarihi*, *Milliyet Nazariyeleri ve Millî Hayat*, *İctimâî Hayatta Cürüm ve Ceza*, *Mesuliyet*, *Sıdk*; *Aile Ahlakı*, *İctimâî Hayat ve Ahlak*, *Ahlak Felsefesi ve Tarihi*; *Irkların Tekâmülü*, *Ahlak ve İctimâiyyat*; *Hukukta Tekâmül* konularını okutmuştur.¹⁴

12 *Darülfünûn-ı Şâhane Nizamnamesi*, neşr. Seyyid Mehmet Tahir, (Dârühilafetilaliyye: Matbaa-i Tahiriyye, 1318), 12.

13 Emre Dölen, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darülfünûnda İlahiyat Öğretimi, *Darülfünûn İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*, (İstanbul: 2010), 114.

14 Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi, *1335-1336 Sene-i Tedrisiyesi İlk Devre Dersiyesi Talebe Rehberi*, (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1335), 23; Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi, *1335-1336 Sene-i Tedrisiyesi İkinci Şuhuru Dersiyesi Talebe Rehberi*, (Şehzadebaşı: Evkaf Matbaası, 1335), 18; Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi, *1337-1338 Sene-i Dersiyesine Aid Talebe Rehberi*, (İstanbul: Matbaa-i Amira, 1337), 62; İstanbul Dârülfünûnu, *1338-1339 Sene-i Dersiyesine Aid Talebe Rehberi*, (Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1338), 89; İstanbul Dârülfünûnu, *1339-1340 Sene-i Dersiyesine Aid Talebe Rehberi*, (İstanbul: Matbaa-i Âmira, 1339), 97; Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârülfünûnu, *1341-1342 Sene-i Dersiyesine Aid Talebe Rehberi*, (İstanbul: Yeni Matbaa, Trsz.), 60; Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârülfünûnu, *Talebe Rehberi 1926-1927*, (İstanbul: Yeni Matbaa, Trsz.), 133-148-150; Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârülfünûnu, *Talebe Rehberi 1926-1927 Sene-i devriyesi*, (İstanbul: Yeni Matbaa, Trsz.), 110-112-149; Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârülfünûnu, *Talebe Rehberi 1926-1927*, (İstanbul: Yeni Matbaa, Trsz.), 164-222.

Dönemin felsefe dersleriyle ilgili, Atatürk Üniversitesi Kütüphanesinde Mehmet İzzet adına kayıtlı bir başka eser vardır. Bu eser, yukarıda belirttiğimiz gibi *Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-i Ruh* adını taşımaktadır. Eser, Âmire Matbaasında basılarak İstanbul 1333/1917 yılında yayınlanmış olup 32 sayfadan ibarettir.

Genel olarak felsefe, Mehmet İzzet'e göre, öncelikle bir bilgiler toplamıdır, bu toplam bilgiye bakıldığında o mübhem görünür. İkinci olarak felsefe, eleştirel bir düşünüş veya düşüncedir ve felsefenin bir vazifesi vardır. O, ilim denilen araştırma konularının sonuçlarını tamamlar, onlardan hareket ilkesi/yasası çıkarır. Çünkü beşeri fiillerin ekserisi kâinât hakkında elde edilen genel fikir ve kanâata dayanır. Başka bir ifadeyle beşer, bildiği veya biliyorum zannettiği şeyler üzerine bina edilmiş hareket yasası tayine mecburdur. O halde ahlakî ve sosyal açıdan felsefenin olması mecburi ve elzemdir. Çünkü genel anlamıyla felsefe, bildiğimiz şeyler üzerine bir tenkidî teemmüldür, amacı da mümkün olduğu kadarıyla hayra uygun hareket edebilmek ve yaşayabilmektir.

Hayra uygun hareket edebilmek ve yaşayabilmek için felsefeyi mecburî ve elzem gören Mehmet İzzet, eleştirel düşünüşten (teemmül) felsefe disiplinlerini türetir. Öncelikle zihin, ulûma karşı, ulûmda tatbik edilen yöntemlere (usullere) karşı te'emmülden ibaret bir faâliyet-i zihniyye mantığı vücûda getirir. Yani Mantık, ilimlerin yöntemlerinin tenkididir.¹⁵ İkinci olarak insan doğası gereği tabiatı tanımak ister. Tabiatı tanımak, onun içinde hayırla hareket edebilmek için gereklidir. Bunun için de pratik (amelî) kâidelere ihtiyaç vardır. Bu kâidelerin araştırılması *İlm-i Ahlak*'ı vücûda getirir.

Üçüncü olarak düşünce, menfaat ile alâkadar olmayan beşeri faâliyeti tedkîk eder, yani sanat eserlerini vücûda getiren yöntemleri tenkid eder ki bu tenkidle düşünce âsâr-ı *İlm-i Bediî*'yi vücûda getirir.

Mehmet İzzet dördüncü olarak metafiziğin vücûda getirildiğini belirtir. Yani bazı gayretler, bazı sorunlar vardır ki ilimler onlara kesin bir cevap vermekten aciz kalır. Çünkü onlara müşahede, tarassud ve tecrübe yöntemlerinin uygulanması mümkün olmaz. Fakat insan yine de onlara dâir bir nokta-i nazar sahibi bulmak arzu eder. Mesela vücûd ve ma'rifet meseleleri gibi. Bu tür meselelerin felsefî tedkîki, Mehmet İzzet'e göre *Mabadettabiyyât İlm-i*'ni vücûda getirir. Neticede bu tür incelemeler ve eleştiriler bizde kâinâtın üzerine bir fikr-i umûmî peydâ eyler. Özetle insana, tabî'ata ve insanın kâinât içindeki mevki'ine dâir beşeriyetin istiklâlî hakkındaki münakaşalar da *İlm-i Felsefe*'dir.

15 Mehmed İzzet, *Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-i Ruh*, (Dâruhilâfetalıyye: Matbaa-i Âmire, 1333), 6.

Mehmet İzzet, felsefe disiplinlerini belirtirken psikolojiye (ilm-i ruh) yer vermedi. Çünkü psikoloji yahut diğer adıyla *ilm-i ruh*, Mehmet İzzet'e göre felsefe ilmine bir giriş makamındadır. O şunları söyler:

"Fakat bu ulûmu öğrenmeden medhal makamında olan bir ilim vardır ki o da *İlm-i Ruh*'dur. İlim ve amelin şartı insanın şu'ûrundadır, zekâ ve irâdeye sâhib, mütefekkir ve âlim, hâricî üzerine te'sîre muktedir olduğunu bilmesindedir. O halde *İlm-i Ruh* felsefenin lâzım bir medhalidir."¹⁶

Mehmet İzzet'in ister felsefe tanımı olsun, ister ahlak ve psikoloji tanımı olsun insan merkezlidir. İnsan da şuurdur. Şuura odaklanan ilm-i ruh da felsefenin gerekli bir girişidir ve felsefenin ilk (medhal) disiplinidir. Bugünkü anlamıyla o, felsefeye daha doğrusu Mehmet İzzet'in felsefesine bir giriştir, diğer adıyla felsefenin ilk disiplinidir, geleneksel adıyla "ilk felsefe"dir. Netice itibarıyla ilk felsefe terimi, düşünce tarihimizde iki anlama sahip olmaktadır. Birincisi felsefeye bir başlangıç yani giriş/medhal olarak ilk felsefe, ikincisi felsefe eğitiminde son yani gaye olarak ilk felsefedir. Birincisine Mehmet İzzet'in *İlm-i Ruh*'una ilaveten, İzmirli İsmail Hakkı'nın *Muhtasar Felsefe-i Ula* adlı eserini verebiliriz. İzmirli'nin eseri, girişe ilaveten üç bölümden (bab) meydana gelmektedir. Bölümlerden birincisi Epistemoloji (ilm-i intikad veya Marifet Nazariyesi), ikincisi Ontoloji (ilm-i Mükevvenat veya Mevcud Nazariyesi), üçüncüsü Metafizik'tir (ilmü'l-ilâhiyyât).¹⁷ Yine İzmirli İsmail Hakkı, *Medrese-i Âliye* talebesine mahsus yayınladığı *Felsefe-Hikmet* adlı eserinin *Birinci Kitabı İlmü'n-nefs*'e tahsis etmiştir. Anlaşıldığı gibi bu konuda, yani -psikolojiyi felsefeye giriş disiplini olarak kabul etme- konusunda, Mehmet İzzet yalnız değildir. Her iki eserin yayın tarihi de aynı tarihtir. Eser, *Felsefe-Hikmet Birinci Kitab İlmü'n-nefs* adını taşımakta, ilmü'n-nefs'i yeni felsefe tedrisatına mukaddime (giriş, başlangıç) yapmaktadır.¹⁸

Çalışmanın konusu olan Mehmet İzzet'in *İlm-i Ruh*'u, bir giriş ve bir bölümden (Kitab-ı Evvel) oluşmaktadır. Girişte felsefe, felsefenin beşeri

16 Mehmet İzzet, *İlm-i Ruh*, 6-7.

17 İzmirli İsmail Hakkı, *Muhtasar Felsefe-i Ula, Philosophie Premiere*, (Babali: Hukuk Matbaası, 1329); İrfan Görkaş, "19.Yüzyıl Türkiye'sinde İlk Felsefe Disiplinin Osmanlıcası", *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Sempozyumu Bildiriler*, (Ankara: Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayını, 2016), 577-590.

18 İsmail Hakkı, *Felsefe-Hikmet, Birinci Kitab İlmü'n-nefs*, (Dârulhilâfe: Matbaa-i Âmire, 1333). Yine Babanzade Ahmet Naim'in Hikmet Derslerinde okuttuğu kitap *Kitabu'n-nefs*'tir. Kitabın kapağında eserin ismi, Ulum-i Âliye-i diniye şubesinde tedris olan felsefe-i İslamiyeden hikmet dersleri olarak verilmiştir. Eserde hissî ameller, ihsasat, lezzet, elem, hayal, hissi müşterek, tedai ve havatır kanunu, rüya, müdrike, tefekkür, şuur (vicdan), idrak-i harici vb. Babanzade Ahmet Naim, *Hikmet Dersleri*, (Dârulhilâfe: Matbaa-i Hukukiyye, 1329).

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-İ Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-i Ruh bilgiyi oluşturan ilimlerle ilişkisi, felsefenin kısımları ve onların arasında ruh ilmi ve yeri ele alınmaktadır. Ayrıca ruh bilimindeki yöntem sorunu incelenmektedir. Tek bölümü ise üç alt bölüme (fasl) ayrılmaktadır. Birinci bölümde alışkanlık (itiyâd), bellek (hâfıza), belleğin türleri, belleğin yasaları, hatırlama yasalarını; ikincisinde çağrışımı (tedâî), çağrışım yasalarını ve çağrışımın vazifesini; üçüncüsünde dikkat'i, dikkatin iz ve eserlerini, önemini, hastalık hallerini ele almaktadır. Görüldüğü gibi felsefeye giriş/başlangıç disiplini olarak ruh ilmi, şuur'a ve onun mahiyetine odaklanmak, bu bakımdan klasik psikolojiden tamamen farklılaşmış durumdadır.

Metnin yazımında özgün ifadeye sadık kalındı. Arapça uzatan sesler ‘^’ işareti ile belirtildi. Sayfa numaraları ile ilave edilen ekler veya açıklamalar köşeli parantezle ifade edildi. Osmanlı Türkçesinde “d-n” sessizleriyle yazılan “den” ve “dan”, “ten” ve “tan” eklerini öncesindeki ses uyumuna göre ve özgün ifadesiyle yazıldı. Yine yazarın metnindeki “içün” ve “için” şeklindeki iki farklı kullanım değiştirilmedi. Parantez içindeki Fransızca ve Latin harfli el yazılı bazı isim ve terimler de değiştirilmedi, parantez içinde olmayanların hepsi ise paranteze alındı. Mehmet İzzet'in bazı kavramları bugün için okunduğunda hemen anlayamayacak kavramlardır. Bu kavramların metin altında anlamları verilebilirdi. Ancak öncelikli olarak metnin ilgilileri ile paylaşılması amaçlanarak bu ve benzeri çalışmaları daha sonraya bırakıldı.

Mehmet İzzet'in İdealizmi

Mehmet İzzet İlm-i Ruh ve felsefe ilimleri tanımlarında açıkça görüldüğü üzere idealist bir düşündürür. Fakat onun idealist felsefesini tam anlamıyla ortaya koymak, bu çalışmanın sınırlarını aşacaktır. Yine de idealizmine kısaca birkaç örnekle işaret etmek yararlı olacaktır.

Bir bütün olarak bakıldığında Mehmet İzzet'in idealist felsefesi ilgilendiği filozoflar ve benimsediği yöntem ve ahlak ya da sosyolojiye dair yayınladığı eserler üzerinden belirlenebilir. Mehmet İzzet'in özellikle üzerinde durduğu filozoflar, Sokrates ve Kant gibi rasyonalist ve idealist filozoflardır. Zenon ve Muakkipleri eserinde de bir hayat felsefesi olarak Kinik felsefesine yer verir. Ona göre nasıl yaşamak lazım geldiğini bilmek için ortasında yaşadığımız kainatı tanımak ve tanıtmak için iyi muhakeme edebilmek gerekmektedir. Yine bu makale de düşüncenin menşeinide “heveslerimiz”olarak kabul eder. Ona göre bilgi edindikten sonra akıl da tasdik ederse hakikate ve hakiki vukufa ulaşılabilir. Fazilet, dışsal nesnelere uzak kalarak ruhun kendi kendine malikiyetinden ibarettir. Dolayısıyla Mehmet İzzet'e göre ilk Yunan filozoflarının hikmet araştırmalarında aradıkları gaye ahlaken memduh olan hayat tarzını belirlemekten ibarettir. Mehmet İzzet bu gayeyi, Sok-

rates ile başlatır. Eflatun ve Aristotles'in bu fikri, yani faydalı fiillerin meşru olduğu fikrini takip ettiklerini belirtir. Bu yüzden Kinikler irade terbiyesi üzerinde durmuşlardır. Ahlakî gaye-i hayal iradesine hakim olmak ve onu zevke dalmaktan beri tutmaktır.¹⁹ Ayrıca Mehmet İzzet sosyolojisinde Ziya Gökalp'in bütüncül/toplumcu idealizmini analiz eden ve derinleştiren bir düşünürdür. Ancak Gökalp'in aksine onun idealizmi, bütüne/topluma yönelik değil, birey olarak insanı ve onun hallerini, özellikle de hürriyetini, ele alan bir idealizmdir. Bu nedenle hikmete muvafık olan hayat akıl ile yaşamak, his ve ihtiraslarına zebun olmamaktır.

Mehmet İzzet'ten söz edenler, onun Sokratesçi diyalektik-eleştiri yöntemini benimsediğinin altını çizmektedirler. O, derslerinde ve felsefesinde hakikatın ironik sorularla ortaya çıkarılması yöntemini kullanmaktadır. Ayrıca, Mehmet İzzet'in çevirilerinde ve teliflerinde Kantçı felsefe ile meşgul olduğu malumdur. Yaptığı ahlak çevirileri ve yazdığı *Ahlak* adlı eseri Kantçı felsefeyi yansıtır ve tamamen Kant ahlakına, özellikle onun ahlak metafiziğinin temellendirilmesine odaklanır. Bir nevi Türkçe'de ahlak metafiziği yaptığı söylenebilir. Çevirdiği felsefe tarihi ise Alman tesirini imleyen bir eserdir. Başka bir ifadeyle Alman felsefesi Kant'ın felsefesiyle birlikte, tarih içindeki insanı, bir akıl, bir şuur, bir ben olarak ele almakta, Kant transandental idraktan söz ederken, Fichte mutlak ben'e yer vermekte, Mehmet İzzet ise insanı bir "şuur" varlığı ve şuurun halleri olarak belirlemektedir. Ona göre insan tıpkı Kant'ta olduğu gibi hayatın yasalarını keşfe çıkan, yasa yapan ve yasalarına itaat eden aynı zamanda da özgür olan varlık olarak ortaya koymaktadır. Fichte'de olduğu şekilde bu insan "ben" (ene)"dir.

"Şu'ûr bir tahavvül, bir sayrûret-i dâimîdir. Kendi kendimizi, nefsimizi tahlîl edersek bizde dâimî surette değişen (suver-i mahsûsa, efkâr, ezvâk, âlâm, teheyyücât, ef'âl) gibi hâllerin bir te'âkub müselsilini görürüz. Bazı evsâf-ı husûsîye itibariyle de hâdisât-ı ruhiyeyi ta'yîn edebiliriz: Her hâdise-i ruhiye "ene" fikrini muhtevîdir."²⁰

Bir diğer adıyla "ben" ruhtur. Mehmet İzzet insanı, "... İnsan bir makine değildir. Onda fikir var, ahlakî heyecan var, mefkure var."²¹ sözüyle fikrî, ahlakî ve mefkurevî varlık olarak ifade etmektedir. Mehmet İzzet'e göre insan sadece ilmi, zihni, nazari değildir. İnsan bir de kalbe maliktir. Sadece düşünen değil, irade de edendir. O halde düşünce ile irade arasında da ahenk

19 Mehmet İzzet, Zenon ve Muakkipleri, *Mehmet İzzet ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi*, neşr. M.Coşkun Değirmencioğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 2002, s.141, 142.

20 Mehmet İzzet, *İlm-i Ruh*, s. 15, 16.

21 Mehmet İzzet, *İçtimaiyata Dair Fransızca Eserler, Mehmet İzzet ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi*, s.147.

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-î Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitap İlm-i Ruh bulunmalı, fikirler mefkureleri tezkib etmemelidir. Mehmet İzzet'in hayat Mecmuası'nda *Vakıa ve Mefkure* üzerine özel iki, *İslam'da Zühd ve Yamalı Ruh Yekpare Olamaz mı?* başlıklarında iki, *Akıl ve Gönül* başlığında iki yazı kaleme aldığı da göz ardı edilmemelidir.

Abel Rey'den yaptığı çeviri eseri, orijinal Fransızca eserin 42, 43, 44.bahislerinden oluşmakta, kırk ikinci bahisle yani ahlakın mevzuu ve gayesiyle başlamaktadır. Mehmet İzzet bu eserinde insanı İlm-i Ruh'da olduğu gibi "yaşamak istiyoruz ve mümkün merteye iyi yaşamak istiyoruz" cümlesiyle "iyi yaşama isteği"yle temellendirir. Bu ilkenin, beşeri gayretin esas (postulat) mevzusu olduğunu belirterek ahlakın "ruhî ve ictimâî kanunlardan onların tatbikatını istintaç edeceğine ve bu kanunlara muvafakatından dolayı amelî hayat sayesinde, bu ameli gayeyi tahakkuk edebilecek olan kavai-di meydana koyacağını"²² belirtir. Özetle Mehmet İzzet'e göre ahlak örfleri tetkik eden ilmin (La science des morales), mümkün olduğu kadar iyi yaşamak için yapılan cehd ü gayrete tatbikinden ibarettir. Bu tatbikte Mehmet İzzet, sosyal hayatı esas almakta, bu hayatı iyi yaşamayı amaç edinen bir pratik (amelî) ahlak tanımı yapmaktadır. Kırk üçüncü bahiste,²³ yani "nazari ahlaka dair tarihi malumatda, ahlak, vicdanın mu'tayatı adını verdiği mükellefiyet ve müeyyideden oluşmaktadır. Mehmet İzzet'in "mükellefiyet"le kastı "vazife"dir. Müeyyide ise "yasa"dır. Yani insanın özü olan vicdan diğer adıyla şuur, vazife ve yasa olarak iki veriye sahiptir. Mehmet İzzet'e göre vicdanımızda mükellefiyet yani vazife buluruz. Vazifeler olarak ortaya çıkan hayatın gayesi, amelle erişmeye çalıştığımız "hedef-i mefkûre"dir. Bu mefkûre, "iyi yaşam"dır.

Felsefe Dersleri Birinci Kitap İlm-i Ruh'un Metni

[1 Kapak] Felsefe Dersleri, Mehmed İzzet, Sorbon Darulfünûnu'ndan me'zun, Dârulhilâfetalıyye Medresesi Kısım-ı Âlî Felsefe Müderrislerinden, Birinci Kitap "İlm-i Ruh", Medrese-i Âliye Talebesine Mahsûsdur. Dârulhilâfetalıyye, Matbaa-i Âmire, 1333.

[2] Medhal: Felsefe – Felsefenin ma'rifet-i beşeriyeyi teşkil eden ulûm ile münasebeti – Felsefenin aksâmı – İlm-i ruh.

İnsanın zekâsı uyandıkça içinde yaşadığı eşyâya gayr-ı muntazam bir suretde vukûf peydâ eder. Bir çocuğun ihsâsâtı, tahayyülâtı, efkâr-ı ibtidâisi bu zihnin kendi kendine nasıl faaliyetde bulunduğunu bize irâe eder. Hatta

22 İzzet Beg, *Edebiyat Medresesi Talebesi için Abel Rey'in Felsefe ve Ruhیات Dersleri ünvanlı Eserinden Mehuz Ahlak Mebahisi*, [İstanbul]: Darulfünûn Matbaası, 1336, s.4.

23 İzzet Beg, *Ahlak Mebahisi*, s.23-49.

büyük adamların, yaşlanmış kimselerin arasında bile münâkaşasız, tedkîk-siz, düşüncesiz bir surette hazır buldukları efkâr ve hissiyatı kabul edenler, bir takım hurâfât ve garâib i'tikâdâta bağlananlar bu ibtidâî zihniyetin nümûnesi gibidirler.

Zihn-i beşerin bu faâliyeti ne zaman kesb-i intizam eder? Nasıl müsmir ve muntazam bir surette kâinât-ı hâdisâtı tetkike koyulur? Buna bir cevâb verebilmek için ya çocuğun faâliyet-i zihniyesinin ittîrad-ı kesb eylediği ahvâle bakmalı yahud beşeriyetin fûnûnu nasıl vücuda getirdiğini tarihte tedkîk eylemelidir.

Filhakika görüyoruz ki ecrâmın tahavvülât ve harekâtındaki insicam, intizam ve ittîrâda, lâ-yetegayyar kanûnların vücûduna dair bize ilk fikir veren hâdisedir. Sonra diğer bazı hâdisâtın hususiyeti, bizce olan ehemmiyeti, hayatımızda haiz oldukları mevkiin büyüklüğü onları öğrenmek, ne tarzda cereyân ettiklerini, ne suretle husûle geldiklerini bilmek ihtiyacını bizde tevliid eyleyor. İntizam fikri veren müşâhedâtın yekdiğerine irtibât ve teselsülü ve menfaatsiz olarak kâinâtın hâdisâtını vukû' bulmadan evvel keşf ü tahmîn edebilmek için o hâdisâtta intizâm ve ittîrad-ı farz eylemek ve onu araştırmak mecbûriyeti fennin temelini teşkil eder.

Bunun içündür ki Eflatun fennin ibtidâsı olarak, vukûfa mebde teşkil eyleyen şey "ta'accüb, hayret"dir der. İlk defa karşısında bulunduğu zaman müşevveşiyet ve ma'zaliyet hislerini veren hâdisât arasındaki müşâhebet, mümâselet ve tekerrürün farkına varmak, sonra yevmî hayâtın ihtiyâcıyla yarın ne olacağını keşf ü tahmîn edebilmek için tabî'atı öğrenmeğe çalışmak ve bu suretle ala'l-'umyâ, kendi kendine elde edinilen efkârın bizi sürükledikleri fenâlıktan kurtulmağa muvaffak arzusu: İşte fennin mebddei. [3] Kâinâtı idare eden kavânîni öğrenmek arzusu insanda uyandıdığı, ilk hakâyık-ı fenniye keşf edilmeğe başlandığı zaman beşer bütün esrâr-ı hilka-te derhal malik olacağı zehâbını hâsıl eylemiştir. İlk defa hâdisât ve eşyânın mâhiyetini öğrenmeğe çalışanlar dünyayı görmek için kapalı bulunan gözleri açmak kâfi olduğu gibi kâinâtın tâbi' bulunduğu kavâid ve nusûsu öğrenmek için de tefekkürün kifâyet edeceğine kâni' edilmiştir. Yunân-ı kadîm feylesoflarının vücûda getirdikleri âsâr bu zan ve zehâbın, bu usûlün mahsûlüdür.

Peyderpey yek nazarda kâinâtı tanımak mümkün olduğu his ve kanâ'ati Yunan-ı kadîmede bile vücûd bulmağa başlıyor. Şu fikir hâsıl oluyor ki tabî'at bir ma'zaliyet-i tâmme irâe eder, onun hâdisâtı nâ-mütenâhi surette müşevveş ve giriftârdır; tabî'atı kat'iyet ile tanımak arzu olunursa bu yolda tesâdüf olunacak müşkilâtı ifhâm edebilmek için mevzû'-ı 'ulûmu tefrîk ve

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-î Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitap İlm-i Ruh taksîm eylemek her şeyi birden öğrenmek tehâlûk ve isti'câlınden vazgeçerek te'enni ile mu'ayyen husûsâtı tahkîk etmek müreccehdir. İşte yekdiğerleri arasında irâe eyledikleri mümâselet itibariyle hâdisâtı bir takım aksâma ayırmak ve öylece tedkîk eylemek lüzûmu buradan hâsıl oluyor. Ve her kısım bir fenn-i mahsûsun mevzû'unu teşkil ediyor ki bu fenni yürütmek, iletirmek, dâire-i ittilânı genişletebilmek için husûsi usûller, husûsi vesâit taharri ihdâs olunuyor. Yek vücûd ve mevzû'-ı vâhidi hâvi gözükken ilm-i beşer bu suretle bir takım 'ulûm-ı tâliyeye parçalanıyor: *Riyâziye*, *Heyet*, *Mihânîk*, *Hikmet-i Tabî'yye* yani *Fizik*, *Kimya*, ilh... gibi. Fünûn böylece vücûd bulmuşdur. Bunların her biri diğeri mütê'âkıb umûmî ve kâinâta şâmil bir mübhem ma'lûmat mecmû'ası olan felsefeden ayrılır, yalnız başına ve müstakil bir mevcûdiyete sâhib oluyor. Ma'rifet-i beşerin sâha-i kat'iyye ve müsbitisini teşkil ediyor.

Tarihe bakınca ibtidâ' riyâziyede, ecsâm ve kemiyyât ilminde bir istiklâl görüyoruz. Çünkü riyâziyenin mâhiyeti eşyânın en umûmî ve en basit havâsıyla, sıfatıyla meşgul olmaktır. *Aded*, kemmiyet ve mekâdîr onun mevzû'udur. Bundan sonra yavaş yavaş *Mihânîk İlminin* teşekkül eylediğini müşâhede ederiz. *Hesâb* ve tecrübenin mu'âvenetiyle hâdisâtı kayd ve kavânîni taharri eder, meşkûk düstûrlar meydana koymağa çalışacağına müşâhede ve tarassud eder ve nihâyet elde ettiği netice ile istiklâlini ilan eyler müsbit bir *Hikmet-i Tabî'yye* vücûd buluyor. Bundan sonra *Kimyâ* bütün mevâddı altuna tebdil edebilmek veya âb-ı hayâtı bulmak için tebzîr-i sa'y edenlerin [4] mesâ'isi neticesinde bu mesâ'inin beyhûdeliğini takdîr ve hâdisâta vukûf ile onları müsbit bir tarzda telakki eylemenin lüzûmunu teslîm eyleyen 'ulemânın kurdukları esaslarıyla meydana geliyor. *Garîziyyât İlmi* geçen asırdan beri teşekkül ve terakki ediyor, bu günlerde de *İlm-i Ruh* ve *İlm-i Cem'uiyyet* müsbit ulûm tarzında istiklâl kesb eylediler.

Bu ulûmu felsefî bir tedkîk eylemenin lüzûmu muhakkaktır. Fennin terakkîsi, hakâyık-ı ilmiyenin inkişâf ve tezâhürü için bu tasnîf ve inkisâm-ı 'ulûma bu kadar ihtiyaç var ise, ne kadar husûsî ilimler, ihtisâsa bağlı vukûflar lâzım ise bu parçalanmanın da o nisbette mehâzîr-i mütê'addidesi vardır. Müşevveş, muhtelif kanûnların tesirine tâbî', mütê'addid ilimlerin dâire-i tedkîki içinde bulunan hâdisâtı öğrenmek, onların havâs u sıfatını, tebedülâtını bilmek ancak müşkil ve uzun süren bir sa'y neticesinde mümkün oluyor. Tabî'at esrârını büyük bir betâet ile fâş eder. Binâen 'aleyh ilmin dâhilinde bile birçok boşluklar, cevâbını bulamayan suâllere tesâdüf eyleriz ve ma'lûmâta olan ihtiyâcımızı ve merakımızı tatmin için bunları diğeri surette umûmî ve bütün kâinâta şâmil bir tefekkürle hal eylemek lüzûmunu his ederiz.

Fünûn ve 'ulûm-ı müsbetenin felsefeye ihtiyacı vardır. Çünkü eğer bütün hâdisât yekdiğerine merbût ise, onlar bir mu'ayyenet-i tâmmе ile yekdiğerlerine bağılı iseler daha kolay öğrenmek için taksîm eylediğimiz hâdiseleri terkîbî bir nazarla her hâlde birleştirmek lâzımdır. Çünkü biraz ilimde ilerledikçe, bir ilimden diğereine dâire-i tedkîkine uzanan meselelere tesâdüf ederiz. Bir ilmi öğrenebilmek için diğere ilimlere, diğere usûllere ihtiyaç hisseder; bir hâdisenin hakîkatini anlamak için diğere hâdisâtın mâhiyetini araştırmak lüzûmunu görürüz. Hiçbir husûsî ilmin münhasıran dâire-i tedkîkinde bulunmayan bu sa'y-i umûmî ve şâmil bir ilme râcî' ve binâen 'aleyh felsefenin sâha-i tevağğulüne dâhildir.

Zihn-i beşer her yerde intizâm ve inzibât, vahdet taharri eyleyor. Yekdiğerinden ayrı suretde çalışan ulûm ise bu ihtiyâcî izale edemez. Birbirine yabancı olan hâdisâtı tedkîk ederken, birbiriyle pek münâsebetdâr olmayan kavânîne muttali' oluruz. Bu kavânîni bir tezayyüf-i umûmîye tâbî' kılmak, onları adedi mümkün mertebe az esâsât-ı evveliyeye ircâ' eylemek felsefenin vazifesidir. Ulûm-ı ma'rifetin kısmen tevhîdi, felsefe-i ma'rifetin tamâmen tevhîdi demektir.

[5] Ulûmun bize öğrettiği hakâyıkî kabul eylemek kifâyet etmez. Bu hakâyıkî keşf için isti'mâl edilen usûllerin hatadan ne kadar sâlim bulunduğunu ta'ayyün etmek muktezâdır. Bu usûlleri fâide bahş bir suretde tatbik edebilmek için onların muvâfık olub olmadığını hususî bir imtihan ile anlamalıyız. Bu ise her ilmin hâricinde bir işdir. Bir ilim kendi esâlîb taharrisini muhâkeme edemez, onları mihekk-i hakîkate tâbî' tutamaz; sade, kendi tedkîk eylediği mecmû'a-i hâdisât içinde mümkün olduğu kadar toğru neticeler elde eylemeğe çalışır. Binâen 'aleyh husûsî bir tenkîd-i ulûmda vesâit taharrinin kıymetini tahmîn ve ta'yîn etmelidir.

İnsanın fenne olan ihtiyacı onu bir alet gibi şerâit-i hayâtiyesini tanzîm ü ıslah için kullanmaktadır. Bir takım amelî ihtiyaçların insanı ulûma sevk eylediğini gördük. Yaşamak için hareket etmek lazımdır; eğer bu hareket ve amelin müfîd, matlûba muvâfık olduğu arzu eyledilerse vukûf ve ma'lûmât gerektir. Tesâdüfî bir suretde ve hiçbir ma'lûmâta müstenid olmaksızın yapılan iş dâima tehlikelidir. Hâlbuki ulûm bize hayâtda her zaman lâzım, mâ-bihî't-tatbîk olan düstûr hareketi tehiyye ve ihzâr edecek derece-i mukemmeliyete gelmemişdir. Bilhassa insanlara ve insanların yekdiğeriyle münasebetine âid ulûm ki gâyet mu'dıl mesâilî muhtevidir, henüz pek geride ve nâkısıdırlar. Bunun neticesi olarak ekseriya ulûm bize ne suretle hareket etmek, nasıl yaşamak lazım geldiğini, hayrın ne olduğunu öğretmiyor. Hâlbuki eğer yaşamak ister isek hareket ve amel bizim için mecbûridir.

O halde ilmin netâyic-i mevzû'asını ikmâl eylemek ve bunlardan düstûr-ı hareket çıkarmak vazîfesi felsefeye âid oluyor. Hatta ulûm tamam ve mükemmel olsaydı, beşerin her şeye vukûfu bulunsaydı bile bunlar tabî'at ve eşyâ üzerine ancak bazı nokta-i nazarları irâe edebilirdiler. Hâlbuki a'mâl-i beşeriyyenin ekseri kâinât hakkında edilen umûmî bir fikr ü kanâat üzerinedir. Beşer bildiği ve biliyorum zan eylediği şeyler üzerine bina edilmiş bir düstûr-ı hareket ta'yînine mecburdur. O halde ahlakî ve ictimâ'î nokta-i nazardan felsefe mecbûrî ve elzemdir. Binâen 'aleyh ma'na-yı umûmîsiyle *felsefe* bildiğimiz şeyler üzerine bir te'emmül-i tenkîdîdir ki mümkün olduğu kadar hayra muvafık hareket edelim ve yaşayalım.

O halde:

1.Evvela ulûma karşı, ulûmda tatbîk edilen usûllere karşı te'emülden ibaret bir faâliyet-i zihniyye-i mantikî vücûda getirir. Mantık bu usûllerin tenkîdidir. [6]

2.Tabî'atı tanımak onun içinde hayırla hareket içündür. Demek ki ameli kâidelere ihtiyaç vardır. Bu kâidelerin taharrisi *İlm-i Ahlak*'ı vücûda getirir.

3. Fikir menfa'at ile alâkadar olmayan faâliyet-i beşeriyyenin tedkîki, âsâr-ı san'atı vücûda getiren usûllerin tenkîdi *İlm-i Bedi'*yi vücûda getirir.

4.Diğer mesâ'ide vardır ki ulûm onlara kat'î bir cevap vermekden âcizdir. Çünkü müşâhede ve tarassudun, tecrübenin tatbiki mümkün olmaz. Ma'amâfih insan onlara dâir bir nokta-i nazar sahibi bulunmak arzu eyler. Vücûd ve ma'rifet meseleleri bu kısımdandır ki bunların felsefî tedkîki *Ma-badettabiyyât İlmî*'ni vücûda getirir. Bu tedkîkat ve tenkîdat bizde kâinâtın üzerine bir fikr-i umûmî peydâ eyler. İnsana, tabî'ata insanın kâinât içindeki mevki'ine dâir beşeriyetin istiklâli hakkında münâkaşât da *İlm-i Felsefe*'dir.

Fakat bu ulûmu öğrenmeden medhal makamında olan bir ilim vardır ki o da *İlm-i Ruh*'dur. İlim ve amelin şartı insanın şu'urundadır, zekâ ve irâdeye sâhib, mütefekkir ve âlim hâricî üzerine te'sîre muktedir olduğunu bilmesindedir. O halde *İlm-i Ruh felsefenin lâzım bir medhalidir*.

İlm-i Ruhun Tarihi

İlm-i ruhun mâzisi gayet uzundur; yani ibtidâsını araştırır isek tarihte çok olana ircâ'-ı nazar etmek lâzım gelir. Hâlbuki tarihi gayet kısadır, yani bu ibtidâdan biri bir asır evveline gelinceye kadar vukû' bulan müşâhedât ve keşfiyâtın pek uzun değildir.

İlm-i ruh binlerce senelerden beri mevcûd idi, binlerce senelerden beri büyümektedir. Fakat bundan bir asır evveline gelmeden ettiği terakkiler o kadar battı, gayrı muntazam ve cüzî bir surette vukû' buldu ki o zamana kadar ilm-i ruhu zengin, teessüs etmiş, tamamıyla meydana çıkmış, bir ilim ad eylemek mümkün değildir. Milâd-ı İsa'dan dört asır evvel yani hicret-i nebeviyyeden on dört asır mukaddem Yunan-ı Kadîm feylesofu Aristo hayretbahş olan faâliyet-i zihniyesiyle, kudret muhâkemesiyle ilm-i ruhu zamanında mevcûd bulunan ulûmun her hangi birinin bulunduğu derece-i terakki ile mukayese kabul edebilecek bir halde meydana koydu. Fakat o zaman anılan bu ilim tahmini on sekizinci asr-ı milâdiye yani on ikinci asr-ı hicrîye kadar hiçbir terakki eseri, hiçbir tarassud ve müşâhede semeresi, hiçbir tahavvül ve inkişâf göstermeden kaldı. Ancak [7] pek cüz'î bir zamandan beri, ibtidâ, battı, fakat sonra pek seri' bir surette ilm-i ruhun tekâmül eylediğini görüyoruz.

Her ilmin terakkî veya tedennîsine, vücûd veya 'ademine bir sebep-i ictimâ'î vardır. Onlar izah olunmalıdır ki bir ilmin neden bir memleketde inkişâf eylediği, neden diğer birçok memleketlerde cehâlet perdesi ile mestûr ve mühmel kaldığı anlaşılabilir. İlm-i ruhun a'sâr-ı sâlifedeki bu metrûkiyeti neden ileri geliyor? Bunun esbâb-ı umûmiyesini izah edebiliriz:

Yunan-ı kadîm feylesofu Heraklit [Herakleitos] der idi ki:

"Her hangi tarihini ta nihayetine kadar ta'kîb eder isen et, ruhun hudûdlarını keşf edemezsin, o kadar nâ-mütenâhi bir sâha üzerinde mütemevvicdir."

Bu söz doğrudur. Filvâki' hâdisât-ı ruhiyyenin tezâhür ve te'âkubunu bir suret-i fenniyyede tedkîk edebilmek gayet güçtür; hatta hâdisât-ı hayâtiyyenin, yüksek bir derecedeki ta'azzuflarda gözüken şekl-i hayâtın tedkîkinden bile müşkildir. Hâdisât-ı ruhiyyenin sürati, tehavvülâtı, nâ-mesbûk olan müşevveşiyeti hatta ruhumuza büyük bir tesiri olduğu şübhesiz bulunan bazı ânât'ın bile bizce meçhul kalması bunların sadece mazrûflarını teşrîh ve tefehhüm emrini bile ta'sîb ediyor. Hâdisât-ı ruhiyyenin yekdiğerine, âlem-i tabî'î ve âlem-i ictimâ'îye olan münâsebâtı, aralarındaki 'ilel ve revâbıtı, her birinin kıymetini takdir eylemek lazım geldiği vakit bu suûbet tezâ'uf eder. İşte ilm-i ruhun tesisine mâni' olan birinci sebep budur.

İkinci bir mâni' daha var. Bu kadar güç tanıyabildiğimiz, mâhiyetini bu kadar güç anladığımız ruhumuz bir diğer cihetden bize en samimi olan şeydir. Ruhumuzdan daha bizim, bize ondan daha yakın olan ne vardır? İnsanlarla görüşmek, onlarla münasebetde bulunmak, onları idare etmek mecburiyet ameliyesi bizleri en mühim vezâif-i zihniye, başlıca avâtıf ve temâyülâne isim vermeğe, sathi bile olsa onlar hakkında bir fikir edinmeğe

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-İ Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-i Ruh sürüklemiştir. Zekâ, dikkat (iltifât), hayâl, ihtiras, şu'ûr ve vicdân her gün kullandığımız ta'birâtdır. Yevmî bir i'tiyâdla istimâl edilen şeyler nihayet bir taraftan tanınmış ve anlaşılmış olur; onlara her halde bir mana ve bir maksad iâre ederiz. Bu mana, bu izah hakikate muhalif olsa bile biz onu tashih eylemek lüzumunu his eylemeyiz, çünkü faâliyet-i zihniyeyi gâyet amelî ve sâde suretde tasavvura almışızdır. Ta'birâtın sadeliği müsemâmânın müşevveşiyetini bize setr eyler.

[8] Nihayet bir üçüncü sebep ilm-i ruhun terakkisine mâni' olur. Biz kendi kendimize lâ-kayd olamayız, ilim için ise gayr-ı şahsiyet şarttır. Kendi heyecânımızı, meyelânımızı, hissiyâtımızı, ihtirasâtımızı, zihnimizin itikâddan, arzu ve emelden, bunların butlânı ne kadar vâzih bir suretle isbât edilirse edilsin, vazgeçmek güçtür.

Demek ki ancak pek garib bir zamanda ilm-i ruh bu günkü derece-i terakkiye doğru azîm hatvelerle yürüdü. O halde bunun esbâbı nedir? On altıncı asr-ı milâdîden yani onuncu asr-ı hicrîden beri Avrupa'da ulûm-ı tabîyenin terakkisinden ibaret bir sebep başlıca âmildir. Evvela ulûm-ı tabîyyede taharri-i hakikat için tatbik olunan usûllerin bir muvaffakiyet-i azîme ile neticelenmesi bu usûllerin ve buna mümâsil olanların ilm-i ruhdada tatbiki fikrini meydana koydu. Mümâsil usûllerin mümâsil netâyic-i muvaffakiyete müncer olacağı ümidi hâsıl oldu. Diğer taraftan, tabiata âid ulûmun yardımıyla daha ziyade tenevvür eden bazı mesâil-i ruhiyenin şekli telakkisi değişti. İlm-i Ruh ile tevağğul edenler bunların ne suretle araştırılmak, ne suretle hal edilmek lazım geleceğini gördüler.

Bu iki tesiri izah edelim:

Evvela tabiata âid olan ulûmda düstûr-ı esâsî nedir? O da hâdisât-ı kâinâtın kat'î ve muayyen kavânînine tâbi' bulunduğu; "mu'ayyeniyet (determinisme)" düstûrudur. İşte bir ilmin vücûd bulabilmesi için küllî ve esâsî bir kâide olan bu tasavvur ilm-i ruha da tatbik edildi. Ruhun da kavânîni-ı asliyesi bulunduğu ve hâdisât-ı ruhiyeyi tecrübe ve müşâhede ile gerek nefsinin gerek sâirlerini tarassud ile bunların tâbi' oldukları kavânîni keşf eylemek kâbil olduğu âlimler tarafından tasdik olundu. Spinoza ve Layibniç [Leibniz] bize öğretdiler ki her hâdise-i ruhiyenin, her hâlet-i fikriyye ve hissiyyenin bir sebebi, bir illeti vardır. Bunlar bir kanûna teb'an vücûd bulur veya zevâle uğrar.

Hâdisât-ı ruhiyenin keyfi, serbest bir suretde tecelli etdiğine insanları kâil eden onların cehâletidir. Yoksa bir taş düşdüğü vakit nasıl câzibe kanûnuna tâbi' ise bir insan düşündüğü ve hissettiği vakit dahi ilm-i ruhun ta-

harri ve ta'ayyün etmekle mükellef olduğu ile'e tâbi'dir. Binâenaleyh insanların efkârını ve ihtirâsâtını anlayabilmek için [9] bunları hâdisât-ı ve eşyâ-yı tabîiyye gibi tedkîk eylemelidir. Ruhیات âlemi güzel sözler değil fakat tam hakikati bulmak ile mükellefdir.

İlm-i ruhda kanûn-ı tabî'î ve mu'ayyenet-i hâdisât-ı fikrî böylece birleşdikden sonra atılan ilk mühim ve kat'î hatve *tedâî kanûnunun* keşfi olmuştur. İngiliz feylesof Hüyum bütün ruhun faaliyetini tedâî kanûnuyla izaha çalışıyordu. Bu sayede evvelden kuvâ-yı zihniyye nazariyesiyle aksâma iftirâk eylemiş ve kelimeler üzerinde oynamaktan ibaret kalmış olan ilm-i ruhun mevzû'una bir vahdet, bir yeni huy (hudu) bahş eyleyor; hâfıza, hayâl, Ene'nin idrâki ve âlem-i hâricînin idrâki gibi meseleleri anlatıyordu. On sekizinci asırda Fransa'da vücûd bulan ve ihtisâsât vasıtasıyla bütün faaliyet-i ma'nevîyyeyi izaha ma'tûf olan *Hissiyeye (Sensualisme)* Meslekinde tedâî kanûnunun bir mevki'-i mahsus işgal eylediğini görürüz.

İşte ilm-i ruhda ilk terakki hatvesi bu suretle atıldı. Ve Newton tarafından keşf edilen ve bütün eşyâ-yı tabîiyyeye şâmil olan câzibe-i umûmiyye kanûnu ilm-i ruhda dahi tedâî kanûnunun mülhemi oldu.

Almanya'da *Aufklârung* tesmiye olunan devr-i felsefide ilm-i ruhun bir yeni suretde tedvinini görüyoruz. Tecrübe üzerine ilm-i ruh tabir edilen bu usûlden maksad ahval ve hâdisât-ı ruhiyenin ta'rif ve tasvîrinden ibaret-dir. Evvela nefsin, sâniyen gayrın müşâhede ve tarassudu ile iktifa eyleyen bu meslek hâdisât-ı ruhiyyeyi izah eylemez. Yalnız bir takım havâs-ı ruhiye tefrik ve muhtelif ve müteaddid hâdisât-ı ruhiyyeyi bu havâs ve kuvânın tecelliyâtı olarak telakki eder. Bu bir terakki değildir: Tedâî-i efkâr kanûnu üzerine ilm-i ruhu bina etmek isteyenlere karşı bir aksü'l-amel, bir hareket-i irticâiyye ad olunabilir.

İlm-i ruhda ciddi ve hakikî bir usûl-i ilmî ile hareket eyleyen, tabi'at-ı maddiye ve ulûm-ı hayâtiyyeye âid bilgilerin müşâhede ve tarassud ve tecrübede mürâca'ât eyledikleri tariklara ilm-i ruhda sülûk etmek arzu eden ilk âlimlerden biri Herbert'dir. "Hayât-ı ruhiyye nücûm-ı semâviyyenin tâbi' olduğu kanûnlar gibi lâ-yetegayyar kanûnlara ircâ edilebilir" derdi. Ve bu kanûnları bir şekl-i riyazî ve mihânîki de ifâdeye çalışırdı.

On tokuzuncu asr-ı milâdî tarafında tabiata âid ulûmdaki keşfiyâtın, tarih-i tabî'î [10] ve ilm-i hayâtın ibraz etdikleri terakkiyâtın bir te'sîri de ilm-i ruhda görülür. Filhakika tabî'atda hâdisât-ı ruhiyenin tereküb ve teşekkülüne en yakın misâller irâe eden hâdisât ile meşgûl olan ulûm hayâtiyyete dâhildir. Hayvan sevk-i tabî'îsi itibariyle insanın derece-i ibtidâiyye

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-î Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-i Ruh hayâtına pek yakındır. Hayâtiyâtın en mühim keşfi olan *tekâmül faraziyesi* (*kanûnu*) ahvâl-i ruhiyenin, ahvâl-i ictimâ'iyenin izahı için gayet mühim ve kıymetdârdır.

Tekâmül, ekseriya neşv ü nema ve terakki ma'nasına kullanılıyor. Esasında fikr-i tekâmül hayâtın ve beşeriyetin zuhuru hakkında bir nazariyedir. Mübâreze-i hayât, müsâbaka-i hayâtiye, ıstifâ-yı tabî'î, yani gerek cinsleri arasındaki ihtilâfda gerek şerâit-i hâriciyenin şiddet ve tazyîkine mukâve-met edebilmek için en mükemmel suretde teşhiz edilmiş olan zi-hayâtların bekâsı fikridir. Meşhûr İngiliz âlimi ve feylesofu Spenser tekâmül kanûnu-nu bütün hâdisât-ı tabîiyyeye âid ulûma tatbik çalışmıştır.

Ulûm-ı tabî'iyeye ile usûlde bu müşâhebet esasları üzerine olan tedkîkatdan mâ-adâ hayâtiyât ilminin ve başlıca "*İlm-i Vezâif-i A'zâ - Gariziyât*" ilminin hâdisât-ı ruhiyyeyi izah ve tenvir hususunda olan hizmetlerini de takdir eylemek lazımdır. Cümle-i asabiyyenin tedkîki ve onu idare eyleyen kavânî-nin taharrisi, cümle asabiye üzerine olan bir intibâın tesirât-ı ruhiyesiyle beraber müşâhede ve mukayesesi, gözün, kulağın, lâmisenin havass ve kabiliyetleri derecesinin ta'yini son asır zarfında saha-i ilme dâhil olan mükte-sebâtandır. Bu tedkîkatın ilm-i ruha olan hizmeti gayet mühimdir. İlk defa olarak bu sayede tecrübe üzerine müstenid esaslar ilm-i ruhun tedkîkatına vasıta oldu. Weber tarafından ihsâsâtın tenebbüh ve teessürün logaritması nisbetinde *tezâyüdü kanûnunun* keşfi ilm-i ruha tatbik olunan usûlde kat'î bir nokta-i teveccühe alamettir. Havass-ı hamseden mâ-adâ yeni havassın keşfi dahi bu cümledendir. Fahner, "ilm-i ruh-ı tabî'iyi (psycho-physique)" vücûda getiriyor. Bu suretle keşf edilen kanûnlar uzun uzadıya münâkaşa edildi. Her halde bâki olan netice felsefî bir endişe ile ruhiyâtı tedkîk eyleyenlerin vesâit-i fenniye ile meydana çıkarılan hakâyıkı nazar-ı dikkate almağa mecbur olmalarıdır.

Dimâğın, vezâif-i dimâğiyenin mütâlaası dahi zihnin a'mâli hakkında pek müfid izâhât tehye eyleyler. Hülâsa ilm-i ruh bugün müstakil bir ilimdir. Ne mesâlik-i felsefiyyenin isbâtı ne de [11] kavâid-i ahlâkiyyenin tes'isi için bir alet hükmünde kullanılamaz. Belki Mabadettabiiyyât nazariyelerinin ve ilm-i ahlakın anın isbât eylediği hakâyık-ı ruhiyye üzerine ibtinâ eylemesi zaruridir.

İlm-i Ruhda Usûl

İlm-i ruhun mevzûu hâdisât-ı ruhiyyenin bir tetkikidir; tasvîr ve ta'rîf ve tahvîl ile onların tabî'atını, mâhiyetini anlamaktır. Evvela her nev' hâdisât-ı ruhiyyenin sıfât-ı mümeyyizesini ve sonra her nev' dâhilindeki aksâm-ı hâ-

disâtın dahi sıfât-ı mümeyyizesini irâe eylemek lazımdır. Mesela ihsâsâtın ihtisâsâtdan tefrîki sonra her kısım ihsâsâtın ayrı ayrı tasvîr ve tahlîli gibi. Bundan başka ruhun basit hâlâtının nasıl mürekkeb halleri ihdâs eylediğini aramak lazım, ruhun ahvâl ve şerâit-i hayâtiye ile münâsebetini taharri etmek ve muhit-i tabî'î ile olan münâsebâtı ta'yîn eyledikten sonra muhit-i ictimâî ile olan münâsebâtını anlamak muktezidir.

Bu vezâifi ifa eylemek için hangi usûllere mürâcaât eylemeli, ne gibi vasıtaları tedkîk ve tahlîle alet olarak kullanmalıyız?

Usûl nokta-i nazarından ulumu iki kısma tefrik edebiliriz: Birincisi ibrahât ve istidlâlât ile vücûd bulan ulûmdur. Bunlar kıyas ile hareket ederler. Riyâziye bu kısımdandır. İkincisi tecrübe üzerine, müşâhede üzerine müstenid olan ulûmdur. Bu gibi ulûmda evvela mevzûun mâhiyetini, evsâfını, anâsırını müşâhede ile öğrenmeğe çalışırız, ilel ve esbâbını, şerâit-i vücûdunu tecrübe ile tahkik ederiz. Nebâtât, Tabakatu'l-Arz ilimleri bu cümledendir.

İlm-i ruh esasen tarassud ve tecrübe ilmidir. Tabî'ata âid olan ulûmda olduğu gibi ilm-i ruhda hâdisât ve ahvâl-i ruhiye tedkîk olunur. Evvela müşâhede ve tarassud, sonra tecrübe, sonra faraziye ve nihayet bu faraziyenin tecrübe ile tahkiki hâdisât-ı ruhiyeyi tedkîk için istimâl olunan vesâiti irâe eyler.

İlm-i Ruhda Tarassud

İlm-i ruhda müşâhede müsmir olabilmek için bazı şerâite tâbi'dir. Çünkü hâdisât-ı ruhiye geçicidir, şu'ûrda serîu'z-zevâldir, arzumuza [12] göre tekerür ve teâkub etmez, onun için birçok müşkilâta tesâdüf ederiz. O halde nasıl tarassud etmeli?

Bu, ilm-i ruhda iki türlü olabilir, biri enfüsî diğeri âfâkî bir surette.

Usûl-i Murâkabe

- Hâdisât-ı ruhiyenin onları hisseden, onlarla müteessir olan kimse tarafından doğrudan doğruya tetkîkidir; kendi ruhumuz üzerine teemmül demektir.

Hâdisât-ı ruhiyenin sâirlerindeki tezâhürât-ı hâriciyesi itibariyle tedkîki ise buna ma'kûs olan usûlü teşkil eder.

Bu iki usûlden her birinin kıymet ve ehemmiyeti nedir?

İlk ilm-i ruh ile mütevağğıl olan ulema usûl-i murâkabeye tarafdar idiler. Hatta asırlarca ilm-i ruhun bu tarz mütâlâa ve tedkîk ile kanâat eylediğini

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-î Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitap İlm-i Ruh görebiliriz. Halbuki ulemâ-yı hâzıra bunun ile kanâat edemiyor ve bütün beşeriyeti dâire-i tarassudlarına idhâl eyleyorlar.

Usûl-i murâkabe öyle bir üslûb taharridir ki elzemdir, ondan ferağat mümkün olmadığı gibi onsuz ilm-i ruha ibtidârda kâbil değildir. Ancak bizim tecrübe-i şahsiyemiz mümâselet tarikiyle ve tezâhürât-ı ruhiyenin müşâbeheti tolayısıyla sâirlerin ruhundaki hâdisâtı bize delâlet ile keşf edilebilir. Kendimizi tanımadan evvel, kendi ruhumuzda ne gibi hâlât olduğunu bilmeden evvel diğerlerinde mesela filan ve falan hâdise-i hissiyeyi farz eylemek abes olur. Çünkü ancak bizim tecrübe-i şahsiyemiz kendi hâlât-ı ruhiyemize müterâfik ahvâle mümâsil vekâyi' muvâcehesinde onları irâe eyleyen eşhâsın da bizim hâlât-ı ruhiyemiz ile mütehassis olduklarını farz ettirebilir. Sonra bu faraziyeleri yine kendimize dikkat ederek, kendimizi taht-ı müşâhedede bulundurarak tahkik eyleyiz.

Murâkebeyi şu'ûr-ı âdiden tefrik eylemelidir. Şu'ûr ileride de göreceğimiz veçhile ekser hâdisât-ı ruhiyenin şekl-i umûmîsidir. Mesela bir âşik aşkını bilir, bu murâkabe değildir, alelâde şu'ûrdur. Fakat aşk üzerine, onun istikbâline dair düşünürse aşkını sâir temâyülâtı ile mukâyese eyleirse, onun avâmilini tahlile çalışırsa o zaman murâkabe-i nefste bulunmuş olur. Kendi kendini tedkîk ve tahlîl eylemek hassası ise herkesde mevcûd değildir. Ekser ef'âlimiz hissiyatımız üzerine teemmül etmek ihtiyâcını tuyamaz. [13]

İlm-i Ruhda Usûl-i Âfâkî

– Hemcinslerimizin hayât-ı ma'nevîyesinin bilvâsıta tedkîki usûl-i murâkabe sayesinde elde eylediğimiz ma'lûmâtı ikmâl eyleyiz. Bu sayede muhtelif hâdisât-ı ma'nevîyeye muttali' oluruz. Herkese filan veya falan halde ne his eylediklerini, neyi düşündüklerini sorarız. Cerâyid vasıtasıyla muayyen bir mesele-i ruhiyeye dair tertîb edilüb herkese tevcih edilen sualler bu cümledendir. Bir kimse diğerin şu'ûruna, ma'nevîyetine dâhil olamaz. Fakat onu tezâhürâtı vasıtasıyla tedkîk edebilir. Korku, hiddet, cesaret gibi ahvâl-i umûmiyenin nasıl tecelli ettiğini biliriz. Bu sayede ve insanların suret-i umûmiyede irâe eyledikleri mümâselet delâletiyle bazı umûmî havâss-ı ruhiyeyi tedkîk ve tahlîl eyleyiz.

Efrâdın ma'nevîyetleri arasındaki farkı anlamak, bunları meydana çıkarmak için de usûller vardır. "Test" ta'bir olunanı bu cümledendir. Bir insanın sinnine, mensûb bulunduğu sınıf-ı cirimâiye göre kâbiliyet ve istidâdının ta'yini bu usûl sayesinde mümkündür. Mesela insanların sâmi'alarında, bâsıralarındaki rikkat ve sür'at yekdiğerinden farklıdır.

Harekete, irâdenin icrâsına mütedâir olan mesâilde böyledir. Hâricden alınan bir ihsâs üzerine aksülâmelin derece-i sür'atine ta'yini, hâfızanın, aşğâ(?) ve dikkatin, hayâlin sunûf-ı muhtelif-i ictimâiyedeki derecâtının ta'yini yine bu suretle kâbil olunur.

Bu müşâhedâtdan bilhassa ilm-i terbiyeye büyük istifâdeler temin olunur.

Yalnız kemâle ermiş, kâbiliyet ve kuvveti hal-i tabî'isinde bulunan insanları değil hastaları, çocukları, hatta hayvânâtı bile tarassud edebiliriz. Bu gibi müşâhedât ilm-i ruhda tecrübe makamına kâim olur. Hâfızanın, dikkatin, faâliyet-i zihniyenin nasıl terakki eylediğini, ne gibi esbâb ve avâmil tesiriyle inkişâf etdiğini anlarız. Muhtelif medeniyetlerin itiyâdâtını, aralarından asırlar bile geçmiş olsa, yekdiğeriyle mukayese ederiz. Akvâm-ı vahşiyeye tabir olunan akvâm-ı iptidâiye ile Avrupalı akvâmın mukâyesesi ahvâl-i ictimâiyenin insanın ruhunu nasıl terbiye eylediğini bize irâe ve isbât eyler. Beşeriyetde ibtidâdan biri mevcûd olan veya sonradan mükteseb bulunan ahvâlî bu mukâyeseye ile tefrîk ve ta'yîn ederiz.

İlm-i Ruhda Tecrübe

– Müşâhede ile tecrübe arasında bir büyük fark vardır. Arzuya [14] göre tekrar edilebilen hâdisâtta tecrübe kâbidir. Fakat ilm-i ruhda bu mümkün müdür, istifâdeli midir?

İlm-i ruhda dahi tabîatı tedkîk eyleyen ulûma imtisâlen bir takım tecrübeler yapıldığı son asır zarfında görüldü. Weber ve Fahner nâmındaki âlimler bir ziyâ, bir sadâ veya bir harâret his eylemek için veya iki ziyâ, iki sadâ, iki harâret arasındaki farkı anlamak için lazım olan ekalli tenebbühü ta'yîn etmeğe çalışdılar. Bu suretle bir ihsâsât onu müeddi olan tenebbüh-i 'uzvinin logaritması nisbetinde tezâyüd eylediği anlaşıldı. Maamafih ilm-i ruhda tecrübe gayet küçüktür. Çünkü hâdisât-ı ruhiyeyi arzu eylediği gibi husûle getirmek her zaman mümkün olmuyor. Bunun için ilm-i ruhda tecrübe diğer ulûmda olduğu kadar istifâde bahş netâyic vermeyor.

İlm-i ruhun ulûm-ı sâireden dahi istifâdesi vardır. Cümle-i asabiyyenin teşrîhi ve vezâifinin ta'yîn i hâdisât-ı ruhiyenin suret-i zuhuru hakkında pek müffid ma'lûmât verir.

İlm-i lisân elsinenin teşkilâtı itibariyle akvâmın zihinlerini irâe eder.

Târih irâe eylediği ihtilâller, keşmekeşler, ihtirâslar ile ruhumuzun en muzlim ciheti olan hayât-ı teessüriye hakkında bize tedkîk olunacak misaller tehye eder.

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-İ Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitap İlm-i Ruh

Târih-i edyân hiss-i diniyyenin inkişâfının ne gibi avâmile merbût bulunduğunu gösterir, târih-i örf ve âdât hiss-i ahlakîyenin tebeddülâtını mu-savvirdir.

Târih san'at-ı hayâlin nasıl inkişâf eylediğini, bedî'î faâliyetin ne gibi bir husûsiyet irâe eylediğini bildirir.

İlm-i Ruhun Ta'rifi - Hâdisât-ı Ruhiye - Hâdisât-ı Ruhiye ve Hâdisât-ı Asabiye - İlm-i Vezâif-i A'zâ ve İlm-i Ruhun Münâsebeti - Şu'ûr - Hâdisât-ı Ruhiyenin Taksimi.

[İlm-i Ruhun Ta'rifi]

İlm-i ruhu, ruhun tedkîk ve mütâlaasıyla meşgul olan ilim diye ta'rif ederler. Ruh dediğimiz herkesin bildiği ve kendisinde hisseylediği hâssadır ki onun sayesinde hissetmek, düşünmek, hareket etmek, kendini ve eşyâyı tanımak kâbidir. Bütün bu a'mâl ilm-i ruhun mevzûunu teşkil eyleyen sınıf-ı hâdisâta âiddir. Fakat bu ta'rîfden tevakkî eylemelidir. Çünkü ruhumuzu her ne kadar kendimize yabancı ad eylemezsek de o her halde bizim için karanlık, [15] esrarlı, anlaşılmaz bir şeydir. Ruhun anlamağa çalışacağımıza bu mühim tabirin etrafında topladığımız hâdisâtı tasvîr ve onların yekdiğerine olan münâsebâtını ta'rif eylesek daha münâsib olunur.

Hayvanlara dikkat edersek, bir dereceden sonra bütün hareketinin tesâdüfi olmadığını görürüz. Bilakis onlar da ef'âlinden bir takım gayelere müteveccihdirler; mümkünü'l-icrâ olan a'mâl meyânında bir intihâbda bulunarak ortasında hareket eyledikleri şerâita vâkıf olduklarını isbât ederler. Bu suretle hareket eyleyen mevcûdâta "zî-şu'ûr" tabir olunur ve onların derûnen hisseyledikleri şeylerin cümlesine "hâlât-ı şu'ûriyye" deniliyor. İşte şu'ûrun hâlâtı ilm-i ruhun mevzûunu teşkil eder.

[Hâdisât-ı Ruhiye]

Şimdi hâdisât-ı ruhiyeyi ta'rif edelim, onların evsâf-ı mümeyyizesini zikr edelim:

Bir kükürt parçasını alalım: O ziyâyâ ma'rûz veya gölgededir, filan suretle elektrikiyet hâssasını irâe eder, mukâvemet, şekil, harâret husûsunda bize filan ihsâsları verir, bütün bu ahvâller bana, benim vücûduma yabancı olan husûmete bağlı, benim ma'lûmum olduğu gibi benim bulunduğum mevki' ve şerâitde bulunan herkesçe âşikârdır. Bu hâdisâta *âfâkî* deriz ve onları hikmet-i tabîiyye ve sâir ulûm tedkîk eyler.

Fakat ben ispirto veya morfin yutarsam, gözüm bir bersama düşar olursa, ondan evvel hisseylediğim şeylerin tesiriyle kükürdün verdiği renk, koku, harâret, şekil, sıklet, mukâvemete âid ihsâslar tebeddül ederse, benim bulunduğum mevki' ve şerâit dâhilinde olan adamlar aynı ihsâsa mâlik olmadıklarını söylerlerse benim a'zâ-yı vücûdumdan birinin tesiriyle vücûd bulan bu tehavvülâta “*enfûsî*” tabir ederim. Onların ve onlara müşâbih olan bütün hâdisâtın tedkîki, benim hissediş, öğreniş, yaşayışına âid ahvâlin mütâlaası ilm-i ruhu vücûda getirir. Bu nokta-i nazardan vücûd-ı beşer, ak-sâm-ı muhtelifesi arasındaki münâsebetin âfâkî bir suretde tedkîki itibariyle âlem-i hâricîye âid ve hayâtîyâtın dâire-i tedkîkine dâhildir.

[Şu'ûr]

Şu'ûr bir tahavvül, bir sayrûret-i dâimîdir. Kendi kendimizi, nefsimizi tahlîl edersek bizde dâimî suretde değişen (suver-i mahsûsa, efkâr, ezvâk, âlâm, teheyyücât, ef'âl) gibi hâllerin bir te'âkub müselsilini görürüz.

Bazı evsâf-ı husûsîye itibariyle de hâdisât-ı ruhiyeyi ta'yîn edebiliriz: Her hâdise-i [16] ruhiye “*ene*” fikrini muhtevidir. (Nâ-meş'ûr olan ahvâlden mâ-'adâ) sâniyen bir mekân dâhilinde mümted değildir.

Bundan mâ-'adâ her hâdise-i ruhiyenin merbût bulunduğu bir takım şerâit-i uzviye vardır. Cihâz-ı asabî, şu'ûrun şartıdır. Nesic zî-hayâtın bir hâsiyet esası vardır, o da kâbiliyet-i teharruşdur. Yani hâricden gelen her intibâ'atın mukâbil aksü'l-ameli vücûda getirmektir. Nebâtâtta ve dûn bir derece-i hayâtîyede olan hayvânâtta bu müteharrişiyet mihânîkî bir surettedir, yani intibâ'a mukâbil vuku'bulan harekât, ef'âl hakkında nebâtâtta ve hayvânâtta bir ma'lumât-ı umûmiye olduğunu irâe eden bir hâl müşâhede edemeyiz: Onlarda şu'ûr yokdur. Fakat mu'ayyen bir derece-i teşekkülden itibaren, vücûda zi-hayâtın kendiliğinden hareket eylediğini ve tesâdüfî bir suretde hâricin intibâ'âtına karşı aksü'l-amelde bulunmayub ef'âl ve harekâtın mu'ayyen bir hedefe müteveccih ve muntabık olduğunu müşâhede ederiz; bu faâliyet-i mahsûsa ibtidâda ne kadar basit ise hayvânât mertebesinde yükseldikçe mükemmel ve mu'dal bir hâle girer. Nefsimizde müşâhede eylediğimizi temsilen bu hale “şu'ûr” deriz. Tarassudât ve müşâhedât ile sâbit oluyor ki ibtidâi teharruş bir cümle-i asabiyye mâlik olan hayvânâtta harekât-ı muntabıkaya tahavvül ediyor ve bu hâl ancak cümle-i asabiyye mâlik olan hayvânâtta görülüyor. Demek ki her şu'ûr hâli cümle-i asabiyyede bir tahavvül ile vücûd bulur.

Bu kazıyye tecârib ile ve husûsi müşâhedât ile tahakkuk eylemiştir. Şu'ûrun faâliyeti ile cümle-i asabiyyenin vezâifi arasındaki münâsebâtı ber-vechi âti izah edebiliriz:

1. Zihnen meşgul olduğumuz zamanlar dimâğa kanın kesretle hücum eylediğine, daha seri bir cevelânda bulunduğunu anlayabiliriz.

2. Gerek hayvânât arasında, gerek insanlar arasında faâliyet-i ruhiyyenin mertebesi yükseldikçe cümle-i asabiyyenin de ve bilhassa dimâğın gerek hacmen ve gerek teşekkülât itibariyle tekemmül ettiğini, tevessü' ettiğini bir çok müşâhedât tasdîk eder.

3. Emrâz-ı ruhiyye ile emrâz-ı dimâğıyye arasındaki münâsebâtta celîdir. Adem-i kelâm gibi bazı hastalıkların dimâğın maddî teşekkülâtı ile olduğu müşâhedât ile anlaşıldı. [17] O halde dimâğ, cümle-i asabiye hiç olmazsa nefsi nâtukanın bir vâsıtasıdır. Hâdisât-ı ruhiye cümle-i asabiyyenin tehavvülât ve tebeddülâtı ile vuku' bulur.

O halde cümle-i asabiyyenin tedkiki ahvâl-i ruhiyyenin tedkiki makamına, ilm-i vezâif-i a'zâ ilm-i ruh yerine kâim olabilir mi? İlm-i ruh ilm-i vezâif-i a'zânın bir şu'besi midir? Ogüst Kont [Auguste Comte] gibi bazı feylesoflar ve Kapanis ve Modoslay gibi bazı 'ulema bu reye tarafdırlar. Onlara göre *ilm-i ruh* ilm-i vezâif-i a'zânın bir mebhasıdır, cümle-i asabiyyenin vezâifinden bahs eyleyen faslıdır. Şu'ûr ise hâdisât-ı asabiyyenin gayrı faal bir şâhididir, o bir "alelhâdise"dir. Yani hâdisât-ı asabiye üzerine inzimâm eden ve bizi bazı ahvâl-i derûnîden haberdâr eden bir vâkı'adan ibaretdir. Hakîkî olan hâdisât-ı asabiyedir ki ancak onların tedkik ve mütâlaası bizi ruhun ahvâline muttali' kılabilir.

Hâlbuki:

1. Evvela vâkı'a-i ruhiye ile vâkı'a-i 'asabiye arasında mâhiyet itibariyle bir fark olduğunu ve bu farkın her iki ilmin usûllerinde ayrı ayrı esâlîb taharri ihdâsına sebep bulunduğunu.

2. Sâniyen vâkı'a-i ruhiyyenin ayrı hâsiyyetleri, mu'ayyen eserleri olduğunu ve mesele yalnız hâdisât-ı uzviyeden ibaret olsa idi bu eserlerin vücûd bulmayacağını irâe eylemek ve binâberîn ilm-i ruhun ilm-i vezâifü'l-a'zâdan müstakil olduğunu isbât etmek mümkündür.

Hâdise-i ruhiye hâdise-i asabiyeden enfüsî evsâfı itibariyle ayrılır. Binâberîn hâdise-i ruhiyeyi tavsîf eylediğimiz vakit irâe eylediğimiz bütün enfüsî evsâf vezâif-i a'zâ nokta-i nazarından yapılacak bir tedkikin hâricinde

kalan hâsiyetleri irâe eder. Bu hâsiyetlerin tedkîki ise ilm-i vezâif-i a'zâdan müstakil bir ilmin mevzûudur ki o da ilm-i ruhdur.

O halde şu'ûrun, hâdisât-ı ruhiyenin hâdisât-ı asabiye ile mütefârik olmakla beraber aynı zamanda bir vâkı'a-i şu'ûr, bir hâl-i ruhî olması hâdis-e-i ruhiyeyi hâdis-e-i asabiyeden tefrîk eyleyecek ilk şeydir. İlmin hâlihazır şu'ûrun şerâit-i uzviyenin bir neticesi olduğunu isbât eylemekden âcizdir.

Yekdiğerine 'ilâve edilen 'asabî vetireler "şu'ûr" hâline nasıl münkalib olabileceğini tasavvur edemeyiz. Cümle-i asabiyemizin bir husûsiyeti vardır: Ne olduğunu, ne gibi te'sîrâta²⁴ [18] mâlik bulunduğunu, ne gibi hareketler vücûda getirdiğini biliyor. Buna "şu'ûr" diyoruz. Hâlbuki bu hâsiyet ile hâdisât-ı 'asabiyenin ahvâli arasında âşikâr bir fark vardır. Bu fark ilm-i vezâif-i a'zâ ve ilm-i ruh arasında lâ-ala't-ta'yîn nazarı itibara aldığımız iki fen arasındaki farkı vücûda getirir. Birisinin tedkîk eylediği hâdisât suret-i umûmîyede diğerrinin ta'yîn eylediği kavânîne tâbî' olsa bile aralarındaki mevzu' itibarıyla olan fark onların ayrı ayrı ulûm olarak müdevven olmalarını icab etdirir, demekki meş'ûr olmak, nefse kendisinden ve kendisine vâki' olandan ma'lumât vermek hâdis-e-i ruhiyenin hasîsa-i esasiyesidir ki sâir hâdisât-ı tabîiyeden ayrı bir ilmin vücûdunu icab etdirir. Ve bu ilmi vücûda getirmek için de ilm-i vezâif-i a'zânın kullandığı usûllerden başkalarına mürâcaat eylemek lazım geliyor. Geçen dersde gördüğümüz usûl-i murâkabe dahi bu meyandadır. Demek ki usûl itibarıyla da fark var. İhsâsât vâsıtasıyla hâdisât-ı uzviye şu'ûra münkalib olunca onları tedkîk için usûl-i murâkabeye mürâcaat eylemek lâzım oluyor. İlmi ruhda ilm-i a'zânın usûlleri müsta'mel olsa bile bunlar hâdisât-ı uzviyeden ayrı olan hâdisâta mutali' olmak için isti'âre edilmiş vâsıtalardan ibaret kalır.

Nihâyet hâdisât-ı uzviye bize ancak şu'ûr denilen hâdisât-ı ruhiye vâsıtasıyla gözükür. O hâlde şu'ûru bir alalhâdis-e-i uzvî hâline nasıl ircâ edebiliriz? Kâinât bize şu'ûrumuz vâsıtasıyla mahsûsdur ve kâinâtın bizim için mevcûdiyeti bir hâdis-e-i ruhiyeden ibaretdir. Onun için Dekart ruhun cisimden daha kolay tanılabilceği fikrinde idi, bu hâl hiç olmaz ise şu'ûrumuzun husûsî bir surette tedkîk edilmesi, ilm-i ruhun ilm-i vezâif-i a'zâdan ayrı olması lüzumunu isbât eder.

Cümle-i asabiyeyi ilm-i vezâif-i a'zâ nokta-i nazarından tedkîk

-İhsâsât ve onları vücûda getiren esbâb-ı hâriciye ile meşgul olmak, aralarındaki münâsebâtı ta'yîn etmek; hâdisât-ı ruhiyeyi usûl-i mahsûsuyla tedkîki: İhsâsâtın şu'ûrumuz ile ve teşekkülâtımız ile münâsebetini meydana koymak demektir.

24 (2 – Felsefe dersleri: Mehmed İzzet).

Yukarıdaki izâhatdan münfehim olduğu veçhile bütün ef'âl ve hâdisât-ı ruhiyenin eşkâl-i müşterekesi olan şu'ûrun derecâtı vardır. Her yaşayan şey tekâmül eylediği, tahavvül ettiği gibi şu'ûrda ibtidâdan en yüksek derecelerine kadar bir tekâmül ve tahavvüle tâbi'dir. Bu itibarla ef'âl, [19] istihzârât ve hissiyâtımızda derhal teemmülün vücûdu veya ademi itibarıyla iki derece olduğunu görürüz: Şu'ûr ya kasrî ya mün'akis olur. Kasrî bi-nefsihi olan hâdisât-ı ruhiye şu'ûrda derhal zâhir olur, onların tevellüd ve ihzârında bizim tesirimiz olduğunu anlamayız; mün'akis olan hâdisât ise, bi'l-akis a'mâl-i zihniyemize tâbi', tekâmülünün cereyanı ta'yîn eylediğimiz hedefe müteveccihdir.

Dün bir derece terakkide bulunan akvâmın basit ve ibtidâî bir hayât-ı ruhiye olan efrâdında bilhassa ahvâl-i kasriyye-i ruhiyyeye tesadûf edilir. Teheyycât şedid ve nâgehânidir. İstidlâllere, efkâr-ı 'umûmiyeye lüzum hissetmezler; lisânların kelimeleri ancak müşahhas olan ahvâli, eşyâyı ifade eder, kararları sevk-i tabî'nin neticesidir teemmülün eseri değil.

Çocuklarda da böyledir. İhtiyarlık hali de böyle olduğu gibi hayvânât arasında mertebe-i hayâtiye itibarıyla aşağı indikçe faâliyet-i tav'iyenin tezâyüd eylediğini görürüz.

Demek ki şu'ûr ibtidâen kasrî, tav'î bir suretdir. Murâkabe ile vâkif olduğumuz hâdisâtın ne suretle vücûd bulduğundan bizi haberdar etmez. Bilâhere bu hâdisât-ı kasriyye üzerine a'mâl-i zihniyenin inzimâmıyla şu'ûr mün'akis olur.

Şu'ûr-ı kasriyyenin mâ-dûnunda gayr-ı meş'ûr hâdisât vardır. Şu'ûru müteessir eden hâdisâtın anâsır-ı ibtidâiyesi bu cümledendir; öyle vâsıtasız ve tav'î bir suretde vuku' bulur ki ondan haberdâr olamayız; fakat hâl-i şu'ûriye ile alakadardır: Bir ihsâs-ı basarî hiç birisini ayrıca tefrika ve hisse muktedir olamayacağımız milyarlarca intibâ'âtın mecmu'udur. Sevk-i tabîî harekâtı birçok harekât-ı ibtidâiyye ve mihanikiyyeden mürekkebirdir ki ondan hiç birisi meş'ûr değildir. Demek ki tav'î olan sâha-i şu'ûrun mâ-dûnunda dahi bir sâha vardır ki onda şu'ûr ma'kûddur; ma'amâfih bu sâha dâhildeki hâdisâtta hayât-ı ruhiyyemizde tesir ve nüfûz-ı mahsûsı haizdir.

Hâdisât-ı ruhiyeyi tedkîk için taksîm eylemek de lazımdır.

Ahvâl-i ruhiyeyi nâ-meş'ûranın tedkîki ile iştigal eylemeyecekdir.

[Hâdisât-ı Ruhiye]

Şu'ûrumuzu tahlîl edersek evvela âlem-i hâriciden gelen intibâ'âtı, sâniyen bu intibâ'âtın bizde vücûda getirdiği zevk, elem, haz, keder gibi ahvâl-i ihtisâ-

siyeyi, sâlisen bu ahvâle göre ittihâz eylediğimiz kararları ve bunun neticesi olarak faâliyetimizin falan noktaya tevcihi [20] ile intibâ'âtun illetlerine vuku' bulan aksi tesirleri aksü'l-amelleri müşâhede ederiz. Binâenaleyh her dakika-i hayâtda dâima beraber ve birbiriyle müşterek bir suretde vücûd bulmakla beraber *hâdisât-ı ruhiyeyi üç büyük kısma tefrîk* edebiliriz:

1. Ma'rifet müte'allık hâdisât. (İstihzârî hâdisât). Bu hâdisât bize tesir eden intibâ'âtı irâe ederler ve onları bize öğretirler.

2. Hâdisât-ı tesiriye. Bu intibâ'âtın derûnî hayâtımız üzerine ne tesir eylediklerini ızhâr ederler.

3. Fiilî hâdisât. Muhît-i hâricî üzerine aksü'l-amel hareketi.

Tesire müte'allık olan hâdisât dâima haz veya elem ifade eder, binâenaleyh esasen enfüsîdir. Ma'rifete müt'eallık olan hâdisât ise âlem-i âfâkîden bize gelen intibâ'âtı göstermek itibarıyla bunları hârice haml etmeğe temâyül ederiz, binâenaleyh âfâkîdir.

Faâliyete müte'allık olan hâdisât ise nefsimizin âlem-i hâriciye amelî, binâenaleyh bir cehd-i hüsnî verir.

O halde *hâdisât-ı ruhiyeyi üçe ayırabiliriz:*

Derûni hayâtımıza, âlem-i hârici ile münâsebet hayâtına, nefsimizin hârice tevessü' ve nüfûzuna âid hâdisât.

Cümle 'asabiyeyi tedkîk eyler isen onun vezâifinin bu taksîmâta mümâsil olduğunu da görürüz. Bu taksîmâtı ilm-i ruhun sühûletine tedkîki için kabul eylemekle beraber şu'ûru yekdiğeriyle samimi münasebeti hâiz olmayan hâdisâtın yan yana getirilmesinden ibaret ad eylemelidir. Şu'ûrda bir vahdet-i 'uzviye vardır, tahlîl ile onda ne kadar kısımlar vücûda getirirsek getirelim şu'ûr her zaman ve cümleten - vâkı'an derecât-ı muhtelifede - teessürü, istihzârî, fiilîdir.

Teessüre, istihzâra ve faâliyete âid hâdisât-ı ruhiyeyi tedkîk eylemeden evvel bunları idare eden kavânîn-i 'umûmiyeyi bulacağız; şu'ûrun vezâif-i asliyesini gözden geçireceğiz. [21]

KİTABI EVVEL

Şu'ûrun Vezâif-i Umûmiyesi

BİRİNCİ FASIL

İtiyâd, Hâfıza

Bütün hâlât şu'ûr hıfz edebilir, hepsinin şu'ûrda devam eylemeğe, bekâya istidâdları vardır ki ancak diğer şu'ûr hâlleri bir kısmını bir müddet için nisyanı mahkûm edebilir. Bir hayâl ve suret-i mahsûsa tamamen unutulmuş kö(?)²⁵ ve gediği vakit bile onu gâib olmuş ad etmemelidir. O şu'ûrun eşiğinde bâkidir ve icâbında tekrar aydınlığa çıkacaktır. Binâenaleyh hiçbir hayâlin ruhdan tamamıyla gâib olduğunu farz edemeyiz. Tamamıyla unuttuğumuzu zan eylediğimiz birçok suver-i mahsûsanın hâlât-ı maraziye tahatturu da bunu isbât eder.

Hâlât-ı tesiriye için hâfıza var mıdır? Onları hıfz edebilir miyiz? Bu mümkündür. Meselâ bir yorgunluğu tahattur eylessem, biberin acılığını aklıma getirirsem onların bende tevlîd eyledikleri ilk ıztırâbı hisseder gibi olurum. Binâenaleyh bir teessürün tahatturu onun kısmen tecdîd ve ihyâsı demektir. İbnotizmaya tâbi' tutulan kimselerde telkîn ile latîf veya elîm teessürler vücûda getirmek kâbidir. Teheyyücâta gelince birçok kimseler eski heyecanların ancak şerâit husûlünü tahattur ederler. Fakat hassas olan kimselerde veya şedidü't-teessür olanlarda mesela bir düşmanın zikir edilmesi hades ve gazabı vücûda getirir. Korkak adamlar bir tehlike hatırlayınca titremeğe başlarlar. Demek ki hâlât-ı te'siriye hâfızaya dâhildir.

Hâlât-ı istihzâriyeye gelince, hâfıza en ziyâde bunlar hakkında mevcûdudur. Yalnız zâ'ika ve şâmmeye âid istihzârâtın hıfzı mümkün olup olmadığı – bunların hâlât-ı te'siriye pek yakın olması hasebiyle – münâkaşa edilmiş ise de hâlât-ı te'siriyenin de hıfz ve tahattur olduğunu gördük. Zâ'ika ve şâmmeye âid ihtisâsâtın taharri-yi bâsıra ve sâmiaya âid ihtisâsât taharri kadar fâideli ve mühim olduğundan bunlara nisbetle daha mübhemdir; daha karışıktır.

Hâlât-ı harekiyyeye gelemim. Harekât hakkındaki hayâller ile harekâtı birbirinden tefrîk eylemelidir. Harekât hakkında hayâller bittab' hıfz olunur ve tahattur edilir. Harekâta gelince [22] onların isti'âdesini o kadar hakîkî ve eşkârdır ki ekseriya i'tiyâd denilen hâl bundan ibaretdir zan olunur.

25 Kelime metinde س, şeklinde yazılıdır. Muhtemelen bir veya iki harf düşmüş olmalıdır.

Hâfızanın Envâ'ı

– Hâfıza şahısdan şahsa tebeddül eder. Yani her bir hâlet-i ruhiyenin ehemmiyeti bir adamdan diğerine göre tebeddül edeceği cihetle, onun teşekkül-i hayâtîyesine, temâyülât-ı nâ-meş'ûresine, teşekkül-i 'akliyesine göre değişeceği cihetle bazı kimse bazı hâdisâta diğerleri de onların gayrı hâdisâta ehemmiyet verirler. Demek ki isti'âde ancak bir kısım hâdisât-ı ruhiye hakkında mümkün, bu suretle müşâhede eylediğimiz muhtelif eşhâsın hâfızalarını ber veçhi âti tasnîf edebiliriz:

1. Bâsıranın istihzârâtını hıfz eyleyenler.

2. Sâmiya âid istihzârâtı hıfz edenler, yani hem sadâ'r-rey aynen ve tamamen hıfz eden ve hem de her fikri onu ifade eden kelimenin sadâ-yı derûnîsiyle tahattur eyleyenler.

3. Te'essürâtı hıfz, yani te'essürâta âid hayâllerin sühûletle isti'âdesini mûcib olan hâfıza.

4. Hâfıza-i harekât, terbiye-i bedeniyeye müste'id adamlarda görüldüğü gibi.

Bu sınıfları bir takım şu'belere de ayırmak kâbilidir. Bir kimseye bir kelime söyleyerek ne tahattur ettiğini sorarsanız, ya bâsıraya âid istihzârâtı tahattur eyleyen sınıftan olanlar bazen kelimenin yazılışını, bazen işaret eylediği şeyin rengini, bazen renksiz olarak şeklini, bazen de hutût-ı hâriciyesini hatırladıklarını söylerler. Ona göre bir ikinci tasnîf yapılır.

Hâfızanın Şerâiti (Kanûnları)

Bir hâdise-i ruhiyenin tahatturu suret-i 'umûmiyede onun hâlet-i ibtidâ'îyesine bağlıdır.

1. Hâlet-i ibtidâ'îyenin şiddeti – Hâlet-i ibtidâ'îye şu'ûr dâhilinde ne kadar şiddetli olursa o kadar iyi ve o kadar ziyâde müddet hıfz olunur.

2. Hâlet-i ibtidâ'îyenin vuzûhu – Pek şiddetli olan hâlât-ı ruhiye vardır ki vâzıh olmadığı için hıfz ve taharri sehl değildir. Hâlât-ı te'essürîyye bu kabîldendir. Hâlet-i ibtidâ'îyye-i ruhiyyede ne kadar vuzûh olursa o kadar iyi ve o kadar ziyâde müddet hıfz olur.

3. Devâm [-] Bir hâdise-i ruhiye ne kadar temâdî eder ise o kadar iyi ve daha uzun müddet hıfz olunur.

4. Tekerrür: Hâdise-i ruhiye ne kadar çok tekrarlırsa o kadar iyi ve o kadar uzun müddet hıfz ederler. Bir dersi öğrenmek için bir çok kereler tekrar lâzımdır.

5. Dikkat: Bir hâtıranın hıfzı, hâdis-e-i ibtidâ'ıye-i ruhiyenin bizde tevîd eylediği dikkat ile mebsûtan mütenâsibdir. Ehemmiyet verdiği mesâ'ili sühûletle hıfz ederiz.

6. Tedâ'inin eseri: Bir hâdis-e-i ruhiye temâyülât-ı şahsiyemize ne kadar karîb ise o kadar iyi hıfz olunur.

Tahattur Kanûnları

1. Hâlet-i ibtidâ'ıye-i ruhiye ne kadar çok tekerrür eylerse o kadar iyi tahattur ederler. Bazen yalnız bir defa vuku' bulan fakat dikkat etmiş olduğumuz bir ihsâsı tahattur edebiliriz. Fakat umûmiyetle tekerrür şarttır.

2. Tekerrür tahatturu kolaylaştırır ve i'tiyâd hâline sokar. Her tekerrür hâlet-i ibtidâ'ıyenin aynı olduğundan tahattur ne kadar tekerrür ederse o kadar hâtıra gelmek için isti'dâd kesb eder. Bir çok ibtilâların sebebi bundan ibaretdir. Dâu'göl(?), siğara, ilh...

3. Tekerrür i'tiyâdı tahattur için sarf edilen gayreti tenkîs eder.

4. Tekerrür kesreti tahattur için lâzım olan müddeti kısaltır.

5. Tekerrür i'tiyâdî tahatturu yavaş yavaş nâ-meş'ûr bir hâle getirir. Çünkü şu'ûr için yekdiğere zıd iki hâdis-e-i ruhiye olmak şarttır. Hâlbuki dâima tekerrür eden bir hâdis-e-i revîş-i âdi şu'ûra mutâbık olduğundan bir tezâd teşkil eylemez.

6. Tekerrür hâlât-ı te'essüriyyenin şiddetini tahfîf eder.

7. Faâliyet-i harekiyye ve faâliyet-i zihniyye i'tiyâd ile tezâyüd eder ve takviye bulur. Terbiye ve tahsil yavaş yavaş teşekkül eden bir mecmû'a-i i'tiyâddan başka bir şey değildir.

Tahattur kanûnları şu'ûrun terakkisi için lâzım olan şerâitden ibaretdir. Mu'ayyen bir iş için dâima aynı gayreti yapmak, aynı vakti sarf etmek, aynı fiili icra eylemeğe mecbûr olsa idik, aynı mâni'alar bizi tevkîf eyleseydi; bi't-temeyyüz hiçbir zaman terakki etmez ve dâima aynı dâire içinde dönerdi. Kezâ bizim için ehemmiyetli olan hâdisât-ı ruhiye derhal ve sûratle tahattur edilemeseydi ve lüzûmsuz olan zurûfda yavaş yavaş nis-yâna mahkûm olmasaydı, şu'ûrumuzun hayâtı lüzûmsuz bir takım suver-i mahsûsa ile, efkâr ile, tolu olacak ve arsa-i [24] müktesebâtı gâyet mahdûd bulunacaktı. Faâliyetini tezyîd etmek, genişletmek isteyen bir hayât için bir derece-i i'tiyâd ve mihânîkît elzemdir.

Ma'rifet – (Hâtırayı Tanımak)

Asıl şu'ûra âid olan keyfiyettir. Yani bir suret-i mahsûsanın evvelce tuyulduğunu tanımak ve onu evvelce güzerân eden bir vakte ircâ' eylemektir. Bir de tahattur-ı mübhem vardır ki onda suret-i mahsûsunun evvelce tuyulduğu bilinmez. Yani hâfıza hastalıkları da mahfûzâtı evvelce geçen bir zamana âid olduğunu bilmeksizin tahattur eylemekden ibarettir.

Hâtırayı mâziye âid olarak nasıl tanıyoruz? Umûmiyetle hâllerin vuzûhu ve kuvveti hâlât-ı ibtidâ'iyye-i ruhiyeninkine nisbetle pek zaîftir. Bâsıraya âid mahsûsât tonuk, renksizdir. Diğer suver-i mahsûsa için de böyledir. İşte bu fark üzerine hâl-i hakikatde mevcûd olan idrâk ile hâtıradan ibaret bulunan hayâlî tefrîk ederiz. Çünkü tecrübe bu tonuk hâlât-ı ruhiyenin hâl-i hâzırda hakîkaten mevcûd bir şeyi irâe etmediğini bize öğretir. Sonra bu hâtıranın beraberinde getirdiği suver-i mahsûsa ve hayâller sayesinde onun zaman itibarıyla mevki'i ta'yîn ederiz, hâl-i hâzıra nisbetle ne zaman vuku' bulduğunu ta'yîn eyleriz. İşte o zaman tahattur "tâm" olur.

İKİNCİ FASIL

Tedâ'î

Bütün hâdisât-ı ruhiyenin yekdiğerine merbût bulunması "şu'ûrun vazîfe-i terkîbiyesini" teşkil eder. Şu'ûr hâdisâtın aralarında revâbıt teessüs ederek birinin tahatturunu müte'âkib ona min-cihetin bağlı bulunanların tahatturu ile mu'ayyen faâliyet-i ruhiyeye "tedâ'î" diyoruz.

Tedâ'î Kânûnları

– Lâ-ala't-ta'yîn bir fikir veya bir ihsâs diğer ihsâsı bize ihtâr eylemez. Bir şu'ûr hâdisenin diğerini davet edilmesi için onun ile az çok münasebeti olması lazımdır. Bu münasebet ne gibi olabilir?

Efkâr arasında iki suretle münasebet mevcûd olur: Münasebet-i 'akliye ve vâcibe, münasebet-i arziye ve ihtiyâriyye, bir fikir diğerine vâcib ve ma'kûl bir surette tâbî' ise [25] aralarındaki münasebet vâcib ve 'aklîdir. Bir mebdede neticesi gibi, tesâdüfen yekdiğerine merbût olan efkâr arasındaki münasebet arazî ve ihtiyârîdir (accidentel et empirique). Bazı müellifler ve bilhassa İskoçya meslek-i felsefîyesi tarafdarânı tedâ'înin ancak ihsâsât, efkâr ve sâir ahvâl-i şu'ûr arasındaki arazî, tesadüfî münasebetlerle teessüs edebileceği zannındadırlar. Tesadüfün bize ma'kûl ve vâcib hâdisâtı gösterdiğini düşünürsek mesele hal edilmiş olur.

İhtibârî tedâ'î üç şekilde olabilir:

İttisâl

Teşâbüh

Tezâd

Şu'ûrun bir hâli bir diğèrinin tezekkürünü mûcib olur, eğer evvelce her ikisi de birlikde veya yekdiğèrini müte'âkiben vâki' oldu ise yâhud ona müşâbih ise veya aralarında tezâd meşhûd oluyorsa.

Ma'kûliyyet ve vücûb dahi tedâîyi vücûda getiren münasebetlerden biri midir? İbtidâ' öyle zan olunur. Bir hâdiseyi düşünürken onun 'illetini tahattur ederiz. Fakat bu zâhiren böyle gözüktür. O hâdisenin illeti ma'lûm olmasaydı düşünmek mümkün olmazdı. 'İlletin 'illet olarak bilinmesi eseri ile kendi arasında ittisâl suretinde tedâî olduğunu isbât eder. O halde aklî ve vâcib gözüken tedâîler haddi zâtında tedâî bi'l-ittisâlden ibaretdir ve tedâî ancak ihtiyârî olabilir.

Tedâînin mihanetizması nedir? Şu'ûrda bir ihsâs veya bir mefhûm bir diğèr ihsâsı veya bir fikrî ihtâr eylediği vakit ne oluyor? Hâfızayı i'tiyâd ile izah eyleyen 'ulemâ tedâînin esasını dahi i'tiyâdda buluyorlar. Fakat bu suretle ancak tedâî bi'l-ittisâli izah edebiliriz. O halde diğèr eşkâl-i tedâînin ittisâle ircâ'ı lâzım geliyor.

1. Tedâî bi't-tezâd, tedâî bi't-teşebbühün bir kısm-ı mahsûsudur. İki zıd fikir aynı cinsdendir, ancak bu şart ile yekdiğèrine zıd olabilirler; binâen 'aleyh suret-i umûmiyede müşâbihdirler: Beyaz ile siyah gibi ki her ikisi de renkdir; nev'leri dâhilindeki mevki'leri [26] zıd, fakat müşâbihdir. O halde bi't-tezâd tedâînin bir müşâbehet hissiyle husûle geldiğini kabul etmeliyiz. Bâ-husûs ki eşyânın kıymet ve ehemmiyetini anlamak zıdlarıyla takrîb edildikleri vakit mümkün oluyor. Her nev', her cins dâhilinde zıd olan şeyleri bu sebebden birleştirmeye alışmışızdır, onun için şu'ûrun her hâli zıddını ihyâ eylemeğe temâyül eder.

2. Teşâbüh şeklindeki tedâîde ittisâle ircâ' eylesek ruhun vazîfe-i terkîbiyesini i'tiyâden ibaret ad eylemek mümkün olur.

Bazı müellifler tedâî bi't-teşâbühün tedâî bi'l-ittisâlden ibâret olduğu zehâbındadırlar: Müşâbih olan şeyler arasında müşterek hutût vardır, bazı evsâf her ikisinde de mevcûddur. Bu hutût-ı müştereke ve âmme ise müşterek olmayan, farklar irâe eyleyen aksâm arasında ittisâli temin ederler. Mesela iki ev yekdiğèrine tamamıyla müşâbih olub ancak birinin kırmızı diğèrinin rengi beyaz olsa, evlerden birini görerek diğèrini tahattur edebilirim. Bunda teşâbüh var ise tedâînin mihanizması ittisâlden ibaretdir. Evlerden

birini gördüğüm vakit müşterek olan evsâf ile (tul, arz, şekil gibi) evvelki bir tecrübe muttasıl gördüğüm bir rengi hatırlıyorum.

Bu faraziye ihtimâlê karîb ise de bazı ahvâlde tatbik edilemez. Mesela bir basit ihsâs diğerini bi't-teşebbüh da'vet ve ihyâ eyler ise (kırmızı rengi portakal rengini hatırlatırsa), bunların arasında müşterek bulunan evsâfî ta-harri eylemek bi't-tab' mümkün olamaz.

Demek ki müşâbehî ile tedâî-yi ittisâl ile tedâînin bir nev'i ad eylemek doğru değildir. Tedâînin eserini dâima aynı süratle ibrâz etmediğini görebiliriz. Bazen bir fikir ona merbût olan diğer birini zihinde heman tevîd eyler. Bazen ise efkâr yekdiğeri arkasından yavaş yavaş sürükleniyor gibi gözükür. Bunun sebebi nedir? Neden bazen tedâî seri' bazen ise batî'dir? Üç âmil tefrîk edebiliriz:

Evvela ahvâl-i 'uzviyyenin büyük ehemmiyeti olduğu, bilhassa kan cereyanının hâli icrâ-yı te'sîr eylediği bi't-tecrübe muhakkaktır.

Sâniyen zihni ikaz eyleyen fikrin kendine mahsûs bir kuvvet ve ehemmiyeti vardır. Bu kuvvet ve ehemmiyete ona göre onunla hâiz râbîta olan efkâr derhâl veya yavaş yavaş toplanır.

Sâlisen efkârımızı tanzîm eylemek için sarf ettiğimiz akdâm-ı mahsûsun azalması [27] tedâînin tezâyüdünü mûcib olur. Tedâînin sürat, tenevvü' ve kesreti faâliyet-i zihniyenin şiddetiyle ma'kûsen mütene'sibdir. Te'emmül esnâsında zihin mu'ayyen bir fikir üzerinde temerküz eder; tedâî ancak mahdûd bir saha dâhilinde vukû' bulur. Vecd halinde ise hiç tedâî olamaz. Bilakis faâliyet-i zihnimizin serbest, kayıtsız cereyan eylediği esnada en garib râbîtalarla yekdiğerini da'vet eyleyen fikirlerin birbirini müte'âkib bizi işğâl eylediklerini görürüz. Rûya hâli buna bir misâldir.

Hâlihâzırda bizi işğal eden her hangi bir fikir olursa olsun o birçok diğer efkârı, ihsâsâtı, ihsâsâtı şu'ûra davet edebilir. Ma'amafih lâ-ala't-ta'yîn bir idrâk sebebiyle ona merbût bulunan, müşâbih veya muttasıl olan diğer ahvâl şu'ûrun cümlesinin meydana çıktıklarını, hazırlandıklarını görmeyiz. Ekseriya bir veya bir kaç, mahdûd mikdârda bulunan birkaç fikir ve ihsâs diğer bir ihsâs münâsebetiyle hazırlanırlar, diğerleri ise mühmel kalır. Demek ki şu'ûrun hâricinde bir nev' intihâb cereyân edebiliyor. Mesela bir ihsâs münâsebetiyle ihyâ olunabilecek birçok hâdisât-ı ruhiyeden ancak cüzî bir mikdârı tahattur olunuyor. Bunun sebebi şu'ûrun o esnadaki temâyülât-ı gâibesindedir. Şu'ûrumuzda hâkim olan ahvâl-i ruhiye ise muhtelif nev'lerden olabilir. Yani yukarıda bahs eylediğimiz intihâbın ifasında muhtelif hükümler vardır.

1. İşgâlât-ı melekiye. Her hâdise-i ruhiye münâsebetiyle vukû' bulan tedâîler herkesin mesleğinden nev'iyile alâkadârdır. Bu öteden beri teslim edilmiş bir keyfiyettir. Mesela evvelce gördüğü bir şehri düşünen bir mühendis evvela yollarını ve köprülerini zihnen tasavvur eder. Paris'i hatırlayan bir musikîşinâsın operayı düşüneneği gibi.

2. Ân-ı hâzırdaki hissiyâtımız ancak onunla hem ahenk olan ahvâl şu'ûrun ihyâsına müsâ'iddir. Şen zamanımızda, bizi mümkün eden bir vesile ile hayâtımızın meserretli günlerini düşünmeğe meyyâliz. Bilakis keder hisseylediğimiz vakitlerde ise geçirdiğimiz eyyâm-ı ğam'ına ki tahattur etmek isteriz.

3. Kezâ ân-ı hâzıradaki iştiğâlât-ı zihniyede ancak onlarla hem ahenk olan husûsâtın tedâîsi mümkündür. Mesela *Nebâtât Kitabı*'nda "kül" kelimesini görürsen mu'ayyen [28] bir cilt hastalığına değil, belki hoş rayihalı bir çiçeğe intikâl ederiz, çünkü o kitabın mütâla'asındaki meşğûliyet-i zihniyemiz ancak bu ikinci ma'nanın tedâîsine müsâ'iddir.

4. Zihnin ihtiyâcât-ı mantıkîyesi de tedâîyi tanzîm ve idare eder.

Suret-i umûmiyede tedâînin sırf tesadüfî bir suretde cereyan etmediğini söylemek lâzımdır. Ma'neviyetimizin mîhânîzmasında intizâm ve ahenge toĝru bir temâyül var. Bu intizâm her zaman aynı derecede gözükmeiyor. Çünkü ona nezâret eylemek ve onu idare etmek muktezîdir. Uyku hâlinde bu mümkün olmadığından o esnada vukû' bulan tedâîler tesâdüfe, fantazyaya bağlıdır. Sonra mantıkî ezhân olduğu gibi gayr-i mantıkî değilse de efkârını serbest bir suretde kullanan ezhân da vardır.

Tedâ'inin Vazîfesi

Tedâ'î kanûnu faâliyet-i ruhiyemizin en mühim erkânından biridir. Bir cihetden hâfızaya esas olmak itibariyle hayât-ı ma'neviyenin esasıdır. Çünkü hayât-ı ruhiyenin vücûdunun hâfızanın vücûduna bağlı olduğunda kimse şübhe edemez. Bundan mâ'adâ tedâî mütenevvi' a'mâl-i zihniyenin şart-ı evvelidir: İdrâk-i hâric, te'emmül, lisân ilh... gibi tedâî ihtisâsâtımıza kadar icrâ-yı te'sîr eder. Evvelce haklarında lâ-kayd olduğumuz şeylerden tedâî sâikasıyla zevkiyâb veya elemnâk oluruz. Çünkü onlar birlikde buldukları ahvâlî, eşhâsı, eşyâyı bize dâima ihtâr ederler. Mesela meşhûr bir feylesof gençliğinde şaşş gözölü bir zâta muhabbet peydâ eylediğinden şaşşaların müşâhedesi evvelce sevmiş bulunduğu şahşsı ihtâr ve müsâ'id hissiyât ihzâr eylerdi.

Bazı feylesoflar ve bilhassa İngiltereli Hüyum [Hume] tedâîyi hayât-ı ruhiyenin kanûn-ı esâsîsi makamında telakki ederler ve derler ki nasıl maddî kâinâtda câzibe-i umûmiye kanûnu hâkim ise bir ma'nevî kâinât olan bizim ruhumuzda da tedâî kanûnu hâkimdir ve en umûmî faaliyeti teşkîl eyler. Teşârük (associationisme) ta'bir olunan vezâif-i umûmiye-i evveliyesinden ise de yalnız değildir. Belki gelecek bahisde göreceğimiz veçhile “dikkat” nâmı altında irâe olunan faaliyet-i mahsûsanın onun kadar, eğer ondan ziyâde değilse ehemmiyeti vardır. [29]

ÜÇÜNCÜ FASIL

Dikkat

Eşyaya dâir bildiğimiz kâffesi havâssımızın mu'tayâtıdır. Mu'tayât havasın hıfz olduğunu ve tedâîye tâbi' olduğunu gördük. Fakat bu ma'rifet için kâfi değildir: Şu'ûrun cezir ü med dâimî ahvâl arasında bazılarını tefrîk eylemesi, onları diğerlerinden ayırarak müstakil bir mevcûdiyete mâlik ve ehemmiyetle telakki eylemesi lâzımdır. Bu amele-i şu'ûra “dikkat” ta'bir eyleyoruz.

Hâl-i tabî'îde ve sıhhatde vasatî bir zihne mâlik bir adama dikkat edersek, hayât-ı ruhiye senin vekâyi'i derûniyyenin dâimi bir âmed ü şidini(?), ih-sâsâtın, efkârın, hayâlâtın bir geçidini görürüz, bunlar mu'ayyen kanûnlara teb'ân yekdiğerine tekarrüb veya tebâ'ud eder. Dikkat ise bu dâimî geçidde muvaffak bir tevakkufdur, bir “vahdet fikir”dir.

Dikkati iki ameliyeye tefrîk edebiliyoruz:

1. Ruhun cereyânı tabî'îsi az çok tevakkufa uğramışdır. Zihin bir nokta üzerinde temerküz eylemiştir. Sâir ahvâl-i şu'ûr inhisâfa uğrar.

2. İyi görmek, her zamankinden ziyâde ve vâzıh bir surette müşâhede etmek için (rüyete âid lisânı mecbûrî olarak isti'mâl ediyoruz) husûsî bir gayretde bulunuruz.

Demek ki: Bir taraftan daha [i]yi görmek için çalışıyoruz, diğer taraftan hâricden gelen da'vetlere karşı lâ-kaydıız. Onlarla meşğûl olmayız. Dikkat hem bir şeyi görmek, hem de başka şeyi görmemek gayretlerinden ibâretidir.

Dikkat sırf zihnî değildir. Hatta unsurî esâsâta müsteniddir. Evvela dikkat esnâsında cismimiz tevakkuf eder. Dikkat eylediğimiz hâle mutâbık bir vaziyet ve istikâmet almağa çalışırız. İyi görmek istediğimiz vakit ziyâyı lâyıkiyla almak için gözlerimizi açarız. Bilakis ilmî bir düşüncemiz olduğu vakit gözlerimizi hemen hemen hâricle bütün münâsebeti kesecek derecede

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-İ Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-i Ruh kapatırız. Bir sadâyı iyi tuymak için kulağımızı onun geldiğini farz eylediğimizi istikâmete tevcih ederiz ve ilh... ihsâsın nev'ine göre bir tebeddül-i 'uzvî cismimizde hâsıl olur. Ve bundan mâ-adâ kan dimâğa hücum eyler. Bu ahvâlî her günkü müşâhedâtımız bize isbât eyler.

[30] Dikkat ancak bir gayret ve akdâm-ı mahsûs ile mümkün olduğundan yorucudur, binâen 'aleyh sürekli değildir. Dikkat dâima inkitâ'a uğrar. Dikkat edebilmek, onun müciib olduğu yorgunluğa tahammül etmek için de iyi bir sıhhat mâlik olmak lâzımdır. Onun için ihtiyârlık marîzlerin dikkat eylemeleri ekseriya kâbil değildir. Dikkat âdeti bizim derece-i sıhhat ve kuvvetimizi irâe eyleyen bir mi'yârdır. Hâl-i sıhhatde bile dikkat ile nice yorulduğumuzu hiss eder, bir müddet sonra dinlenmek isteriz; tevakkuf etmenin lüzûmunu anlarız.

Dikkatin Âsârı

Evvelâ: Dikkat edilen hayâl veya ihsâsın şiddeti tezâyüd eder.

Sâniyen: Teferrü'âtı daha iyi görülür.

Sâlisen: Dikkat edilen şeyin bıraktığı intubâ' daha iyi muhâfaza edilir.

Râbian: Dikkat olunan şey veya şeyin dikkatimizi celb eden kısmını diğer eşyâdan veya aksâmından tefrîk eyleriz. Bu bir nev' tahlîl 'ameliyesidir.

Hâmisan: Dikkat olunan şeyden mâ-adâsı yok gibidir.

Dikkatin muhtelif derecâtı vardır. En basit derecesi 'alalâde "hayret ve taaccüb" hâli olduğu gibi intihâf derecesi de "vecd"dir. İlm-i ruhda dikkatin iki sureti olduğu bir 'an'ane gibi kabul edilir.

Birinci suretde eşyâ' kendilerinden bizim dikkatimizi celb ve teshîr ederler.

İkinci suret ise kendilerinden dikkatimizi celb eylemeyen eşyâ' üzerinde bizim bi'l-ihtiyâr tevakkufumuz, onlara dikkat eylememizdir. Ekseriya birinci suretde "bi-nefsihi dikkat (attention spontanee)", ikincisi ise "irâdî dikkat (attention volontaire)" ta'bir olunuyor. Bu isimler pek doğru olmasa gerektir. Çünkü dikkat her ne suretle vukû' bulursa bulsun her halde irâdîdir. Bize kalırsa dikkatin birinci suretine "müsteclib (provoquee)", ikinci suretine ise "bi-nefsihi (spontane)" demelidir.

Müsteclib dikkat hakkında iki suâl vârid olabilir. Birincisi ne gibi şeylerin bizim dikkatimizi celb edebileceği, ikincisi ise herkesin aynı derecede dikkat eylemeğe muktedir olup olmadığıdır. İkinci suâle yukarıda cevâb verdik.

Dikkatimizi celb eylemek için birinci sebep intibâ'ın şiddetidir. Bir ihsâs veya hayâl [31] ne kadar şiddetle gelirse ona edeceğimiz dikkat de o kadar mütezâyid olur. Fakat bu kâfi değildir. Dikkatin idâmesi için o intibâ'ın bizim menfâ'atimizi alâkadar eylemesi lâ[zı]mdır. Bu ise iki dürlü olabilir. Evvela mahsûs bir menfa'ata dikkatimizi celb edebiliriz: Bir intibâ'dan tevellüd eden haz veya elem gibi. Bizi müte'essir eyleyen hâdisâta dikkat eylememiz gâyet tabî'îdir. Ve muhâfaza-ı nefis kanûnunun icâbâtındandır. Menfa'at-ı 'uzviye ve hayâtiyemizle alâkadar olan ahvâle dikkat eylemeden yaşamak bi't-tab' mümkün olamaz. İkinci surette ise menfa'at tamamıyla zihnidir; merakın tatmininden ibâretir. Anlayabileceğimiz şeyleri anlayabildiğimiz derecede merak eyler ve onlara o nisbetde dikkat ederiz.

Menfa'at-ı 'uzviye ve hayâtiyemize âid ahvâl ekseriya dikkatimizi celb eder, fikri bir gâyeye ma'tûf olan dikkat ise bi-nefsihi vukû' bulur. Bu nev'in dikkatin misâllerini ta'dâd eylemeğe hâcet yokdur. Bir sa'yin müsmir olması için şart esâsı dikkatin âdeta fevkalâde bir surette isticlâbı değil fakat kendiliğimizden onun üzerine tevcihi lâzımdır. Bir sa'y ne kadar eğlenceli olursa olsun her zaman bizi aynı derecede alâkadar edemez. Hâlbuki itmâm ve ikmâli için dikkatin temâdisi lâzımdır.

Çalışmadan terakki eylemek mutasavver olamayacağından bi-nefisihi dikkat medeniyet şartı esasıdır. Ma'amâfih bu dikkatin fitrî olduğu zan olunmamalıdır. Akvâm-ı medeniyeye mensûb olan insanların toğdukları vakit böyle bir kâbiliyet mahsûsaları olduğundan inanmak toğru olamaz. Çocuklarda, akvâm-ı vahşiye ve ibtidâ'iyede olduğu gibi ancak müsteclib dikkat mevcûddur. Çünkü bir mevzu' üzerinde tevakkuf ederek onu tedkîk edebilmek için a'zâmıza hâkim olmamız iktizâ eder. Kendiliğimizden dikkat edebilmek kâbiliyeti nasıl vücûd buluyor?

Evvelâ terbiyenin azîm bir nüfûzu olduğunu söylemeliyiz. Uzun bir terbiye haddizatında ihmâl eyleyeceğimiz ve hâlbuki müfid te'sîrlerde bulunması muhtemel olan şeylere ehemmiyet 'atf etmeyi bize öğretir.

Sâniyen yaşadıkça zihnimizi idâre eylemek istidâdına mâlik oluruz. Dikkatimizi pek ileride vâsıl olabileceğimiz bir hedefe toğru kullanmak kâbiliyetini kesb eyleriz.

Dikkatin Ehemmiyeti

- Dikkat ruhun bütün 'ameliyelerinin, bütün hâlâtının bir mühim âmilidir. Ce-reyân-ı şu'urun yekdiğerinden ayrı olarak tanıdığımızın hâlâta inkisâm eylemesi, tehallûf [32] etmesi [b]ile dün bir dikkatin eseridir denebilir. Tedâ'inin ihzâr eylediği mevâd ile dikkat hayât-ı ruhiyenin mu'dıl hâdisâtı vücûda getirir.

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-İ Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-İ Ruh

Hâricin ve Ene'nin idrâkini husûle getiren dikkatdir. İhsâsâtımızdan bazılarını her şeyden ziyâde bizi 'illet-i hâriciyeleri alâkadar eylediğinden tolayı hârice haml etmemiz dikkat sayesinde. Bir idrâki teşkîl eylemek için muhtelif ihsâsâtdan ancak bize yarayabilecek olanları saklamak dikkatle kâbildir; bâsıra ve lâmise sâir havâssa bu suretle tefevvuk etmişlerdir.

Ahvâl-i Maraziye

Dikkatin 'adem-i mevcûdiyetenin mütevellid marazî hâle "gaflet" ta'bîr olunuyor. Dikkate âid birkaç dürlü marazî ahvâl-i ruhiye mevcûddur:

Evvelâ: Mu'ayyen bir hâl veya hâlât mecmuası şu'ûrda temâdî eyler, pâ-yidâr kalır, bütün hâdisât-ı şu'ûra hâkim ve kendine yabancı olanların def ü mahvına meyyâldir. "Vecd" ve "hastalık merakı" gibi ahvâl bu nev'dendir.

Sâniyen: Dikkatin idâmesi ve hatta husûlü bile mümkün değildir. Bazen efkâr o kadar süratle yekdiğeri ta'kîbe eder ki, hiçbir hâlin bir cüz'î müddet pâ-yidâr kalması mümkün olamaz. Bazen ise dikkat için gayret imkânı yoktur. Her şey zihnimize karışık, gayri vâzıh, mübhemdir. Zihnen veya cisman yorgun veya serhoş olan kimselerde bu hâle misâldir.

Birinci kısım hâlât-ı maraziye daha ziyâde "müstecleb dikkat"e âid, ikinci kısım ise "bi-nefsihi dikkat"e âiddir.

Öz

Mehmet İzzet'in Bilinmeyen Bir Eseri: Medrese-i Aliyye Felsefe Dersleri Birinci Kitab İlm-i Ruh

Mehmet İzzet (ö.1930) modern Türk felsefesinin öncü isimlerinden birisidir. Galatasaray Lisesinden mezun olduktan sonra Hukuk Fakültesine kaydolmuş, mezun olmadan Fransa'ya Sorbon Darulfünunu'na eğitim için gönderilmiştir. Üniversiteye intisab etmeden önce Hilal-ı Ahmer kâtipliği ve Dâruhilâfetalaliyye Medresesi felsefe müderrisliği yapmış, burada felsefe dersleri vermiş, verdiği bu derslerde felsefeye giriş dersi olarak İlm-i Ruh'u okutmuştur. Fakat İlm-i Ruh adlı eseri, hakkında yazılan biyografilerde belirtilmemektedir. Oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz bu eserin ortaya çıkarılması ve değerlendirilmesi Türk Düşüncesi'ne katkı sağlayacaktır. Bu nedenle çalışmamız, Dâruhilâfetalaliyye Medresesi'ndeki felsefe müderrisliğine ve onun bilinmeyen eseri İlm-i Ruh üzerine odaklanmaktadır. Mehmet İzzet İlm-i Ruh'u in Dâruhilâfetalaliyye Medresesinde verdiği Felsefe Dersleri'nde birinci kitab olarak okuttu. Bu çalışmaya Meşrutiyet dönemi Türk felsefesi üzerine yaptığımız okumalarımız sırasında mutlu bir tesadüf sonucu rastladık. Eser, yazarın felsefe derslerinde okuttuğu 'felsefeye giriş'i, diğer adıyla dönemin dört felsefe disiplininin ilkinin oluşturmaktadır. Bildiğimiz kadarıyla bu eserden bugüne kadar herhangi bir akademik ortamda, yayınlanmış veya yayınlanmamış eserler arasında söz edilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam düşüncesi, Mehmet İzzet, felsefe dersleri, ilm-i ruh, şuur.

Abstract

An Unknown Work of Mehmet Izzet: *Philosophy Lessons First Book İlm-i Ruh of Madrasah Aliyya*

Mehmet Izzet (d.1930) is one of the pioneers of modern Turkish philosophy. After graduating from Galatasaray High School, he enrolled in the Faculty of Law, before he graduated, he was sent to France to the Sorbon University for education. Before joining the university, he worked as Hilal-ı Ahmer clerk and as a philosophy teacher at Dâruhilâfetalaliyye Madrasah. He gave philosophy lectures in there, and he taught İlm-i Ruh as an introduction to philosophy. But İlm-i Ruh is not mentioned in the biographies written about him. Revealing and evaluating this work, which we think as very important, will contribute to Turkish Thought. For this reason, our article focuses on his philosophy teaching in Dâruhilâfetalaliyye Madrasah and his unknown work İlm-i Ruh. Mehmet İzzet taught İlm-i Ruh as the first book of Philosophy Lessons in Dâruhilâfetalaliyye Madrasah. We came across this work as a happy coincidence during our readings on Turkish philosophy of the Constitutional Era. The work constitutes the introduction to philosophy which he teaches in his philosophy lectures, in other words the first one of the four philosophical disciplines of the period. As far as we know, this work has not been mentioned among published or unpublished works in any academic circle.

Keywords: Turkish-Islamic thought, Mehmet Izzet, philosophy lessons, psychology, consciousness.

Kaynakça

- Babanzade, Ahmet Naim. *Hikmet Dersleri*. Dârulhilâfe: Matbaa-i Hukukiyye, 1329.
- Bircan, Ufuk. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Bir Türk Düşünürü: Mehmet İzzet", *Dicle İlahiyat Dergisi (DİD)*. 2018: 22.
- Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi. *1335-1336 Sene-i Tedrisiyesi İkinci Şuhuru Dersiyesi Talebe Rehberi*. Şehzadebaşı: Evkaf Matbaası, 1335.
- Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi. *1335-1336 Sene-i Tedrisiyesi İlk Devre Dersiyesi Talebe Rehberi*. İstanbul: Matbaa-i Amire, 1335.
- Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi. *1337-1338 Sene-i Dersiyesine Aid Talebe Rehberi*. İstanbul: Matbaa-i Amira, 1337.
- *Darulfunun-ı Şâhane Nizamnamesi*. neşr. Seyyid Mehmet Tahir. Dârulhilâfetalıyye: Matbaa-i Tahiriyye, 1318.
- Değirmencioğlu, Mahmut Coşkun. *Mehmet İzzet (1891-1930) ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 2002.
- Dölen, Emre. "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Darulfununda İlahiyat Öğretimi", *Darulfunun İlahiyat Sempozyumu 18-19 Kasım 2009 Tebliğleri*. İstanbul: 2010.
- Görkaş, İrfan. "19.Yüzyıl Türkiyesinde İlk Felsefe Disiplinin Osmanlıcası", *Bütün Yönleriyle Osmanlıca ve Mirası Sempozyumu Bildiriler*. Ankara: Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Yayını, 2016: 577-590
- Görkaş, İrfan. *19.Yüzyıl Osmanlıda Felsefe Mehmet Arif Bey'in Felsefî Görüşleri*. Ankara: Berikan Yayınevi, 2015.
- İstanbul Dârülfünûnu. *1338-1339 Sene-i Dersiyesine Aid Talebe Rehberi*. Şehzadebaşı: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, 1338.
- İstanbul Dârülfünûnu. *1339-1340 Sene-i Dersiyesine Aid Talebe Rehberi*. İstanbul: Matbaa-i Âmira, 1339.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Felsefe-Hikmet, Birinci Kitap İlmü'n-nefs*. Dârulhilâfe: Matbaa-i Âmire, 1333.
- İzmirli, İsmail Hakkı. *Muhtasar Felsefe-i Ula, Philosophie Premiere*. Babialı: Hukuk Matbaası, 1329.
- İzzet Beg, *Edebiyat Medresesi Talebesi için Abel Rey'in Felsefe ve Ruhiyat Dersleri ünvanlı Eserinden Mehuz Ahlak Mebahisi*, [İstanbul]: Darulfunun Matbaası, 1336.
- İzzet, Mehmed. *Felsefe Dersleri Birinci Kitap İlm-i Ruh*. Dârulhilâfetalıyye: Matbaa-i Âmire, 1333.
- İzzet, Mehmet. Fransızca İctimaiyata Dair Eserler, *Mehmet İzzet ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi*, neşr. M.Coşkun Değirmencioğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 2002.
- İzzet, Mehmet. Zenon ve Muakkipleri, *Mehmet İzzet ve Ulusalçı Sosyal Felsefesi*,

neşr. M.Coşkun Değirmencioğlu, Ankara: Kùltür Bakanlığı Yayını, 2002.

- Topaloğlu, Aydın. “Mehmed İzzet”, *İslam Ansiklopedisi* 28. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2003: 492-493.
- Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu. *1341-1342 Sene-i Dersiyesine Aid Talebe Rehberi*. İstanbul: Yeni Matbaa, Ts.
- Türkiye Cumhuriyeti İstanbul Dârulfünûnu. *Talebe Rehberi 1926-1927*. İstanbul: Yeni Matbaa, Ts.